

รายงานสรุปสถานการณ์ความเคลื่อนไหวของสังคม
เรื่อง

5 ปีที่หายไปของเศรษฐกิจพอเพียง

โดย

สถาบันการจัดการแบบองค์รวม

สนับสนุนโดย

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เมษายน 2546

รายงานสรุปสถานการณ์ความเคลื่อนไหวและองค์ความรู้
เรื่อง

5 ปีที่หายไปของเศรษฐกิจพอเพียง

โดย

สถาบันการจัดการแบบองค์รวม

สนับสนุนโดย

วันที่	27 มี.ค. 2546
เลขที่	0357
เลขเรียกหนังสือ	...

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เมษายน 2546

ศูนย์บริการข้อมูลวิจัยและทุนวิจัย (ศว.)
ชั้น 13 อาคาร 100 ปี จุฬาลงกรณ์
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10300
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
home page : <http://www.wart.or.th>
E-mail : info@wart.or.th

คำนำ

เอกสารชิ้นนี้ได้พยายามรวบรวมภาพการเปลี่ยนแปลงของประเด็นว่าด้วยเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน พึ่งตนเอง หรือพุทธเศรษฐศาสตร์ ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งประมวลจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่

- * เอกสารของภาคส่วนราชการ และเอกชน ที่มีการปฏิบัติการภายใต้เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง”
- * เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง
- * ข่าวจากหนังสือพิมพ์ไทยจำนวน 18 ฉบับ ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา (มกราคม 2541 – มีนาคม 2545)
- * การเก็บรวบรวมข้อมูลกรณีศึกษาใน 8 พื้นที่ และจัดเวทีสัมมนาร่วมกับตัวแทนกรณีศึกษาทั้งหมดอีก 1 ครั้ง

ทั้งนี้ได้นำข้อมูลทั้งหมด มาประมวล เรียบเรียง และวิเคราะห์เบื้องต้น โดยจับภาพการเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์ที่เป็นอยู่ของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งความพยายามนี้ควรจะนำไปสู่การตั้งคำถามใหม่ๆ กับสังคม เพื่อจะช่วยให้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้น

การจัดวางเนื้อหาของเอกสารนี้ ได้พยายามทำให้เห็นถึงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ผ่านงานสำรวจเอกสาร ข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์ และกรณีศึกษา และใช้กรอบคิดของผู้เขียนเป็นแว่นในการมองหรือวิเคราะห์ ซึ่งผู้อ่านอาจมีกรอบการวิเคราะห์ที่แตกต่างไปจากนี้ได้ และนั่นกลับเป็นเรื่องที่ดีที่จะทำให้การอ่านเนื้อหาในเอกสารนี้มีความครอบคลุมในมิติต่างๆ มากขึ้น

ควรต้องกล่าวไว้ด้วยว่า เอกสารชิ้นนี้มีข้อจำกัดในด้านความหนาแน่นของเนื้อหาอยู่พอสมควร และข้อจำกัดของผู้เขียนในความเข้าใจต่อเรื่องเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่ลึกซึ้ง ซึ่งหากจะประเมินกันในแง่มุมทางวิชาการ งานชิ้นนี้อาจด้อยค่าลงไป แต่หากมองในแง่ของบันทึกการติดตามการเปลี่ยนแปลงของ “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อตั้งคำถามกับสังคม เอกสารชิ้นนี้น่าจะเป็นประโยชน์อยู่บ้าง และความไม่สมบูรณ์ของเนื้อหานั้น ผู้เขียนหวังที่จะเห็นการตอบสนองในเชิงบวกที่จะมีต่อการทำงานเพื่อวางรากฐานเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธให้มากขึ้น และมีการทำงานติดตามเนื้อหาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสื่อสารกับสังคมในปีถัดๆ ไป

นิภาพรรณ งามวิทยาพงศ์
วีรบูรณ์ visa ทสกุล
สมเกียรติ พิทักษ์กมลพร
ยุทธดนัย ศรีดาหล้า

คำนำ	
บทสรุป	
บทที่ 1 ขึ้นต้นเป็นมะลิซ้อน หอแตกใบอ่อนเป็นมะลิลา	1
ภาพรวมของการเคลื่อนไหวเชิงสถาบัน	1
เศรษฐกิจพอเพียง : มองจากเนื้อข่าว	8
แล้วทั้งหมด ก็ถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง	15
บทที่ 2 ภาพต่อจากชุมชน	16
ความคิดในการพึ่งตนเองของชุมชน	17
กิจกรรมที่มีเป้าหมายมุ่งสู่การพึ่งตนเอง	19
เงื่อนไขความสำเร็จในการพึ่งตนเองในชุมชน	20
บทที่ 3 กรอบวิธีรู้และแนวทางประมวลภาพ	22
บทที่ 4 ความจริงว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง	25
ความพหุวัฏของเศรษฐกิจพอเพียง	25
ปัญหาของระบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปัญหาของวิถีคิด	27
ปัจเจกชน : หัวใจของเศรษฐกิจพอเพียง	30
เงื่อนไขที่จะช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนไปในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง	31
ความเข้าใจที่คับแคบ อาจนำไปสู่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน	34
บทส่งท้าย : การแย้งชิงความหมายที่ไกลยุดิ	36
ภาคผนวก	
ภาคผนวกที่ 1 กรณีศึกษา	38
ภาคผนวกที่ 2 การสำรวจเนื้อข่าวเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง	65
ภาคผนวกที่ 3 รายชื่อหนังสือ เอกสารเผยแพร่ตามระยะเวลา	66

บทสรุป

1. ความพยายามของการส่งเสริม สนับสนุนเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ไม่อาจกล่าวได้ว่า ผลักดันให้สังคมไทย หรือแม้แต่ชุมชนฐานราก ได้เดินรอยตามพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่อย่างใด ในทางตรงข้ามปรากฏการณ์ที่เห็นก็คือ รัฐและรัฐบาล กลับมุ่งผลักดันให้สังคมถอยห่างจากแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง หรือพุทธเศรษฐศาสตร์ที่มุ่งลดกิเลส ออกไปเรื่อยๆ
2. งานส่งเสริมสนับสนุนภายใต้ประเด็นเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของหน่วยงานราชการ และนโยบายของรัฐบาลจำนวนมาก เห็นเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งถูกเสนอขึ้นมาเป็นทางออกในยามที่ประเทศอยู่ในสถานการณ์ที่ย่ำแย่ เป็นเพียงเครื่องมือในการสร้างเม็ดเงินเพื่อสร้างการเติบโตของเศรษฐกิจฐานรากและของประเทศในภาพรวม จึงมีการอบคิดในการที่จะเพิ่มประสิทธิภาพ ประสิทธิผลในการผลิต แปรรูป และการตลาด เพื่อให้ได้มาซึ่งมูลค่าเพิ่มที่มากขึ้น (volume added) ของผลผลิตจากชุมชน ซึ่งกรอบวิธีคิดเช่นนี้เป็นกรอบวิธีคิดของบุคคลที่ไม่รู้จักพอเพียง ได้แก่ กลุ่มชนชั้นปกครอง ข้าราชการ ปัญญาชน ทั้งนี้เพราะที่ผ่านมา ความรู้ความเข้าใจของคนเหล่านี้ถูกกำหนดด้วยวิธีคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มองไม่เห็นโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางวัฒนธรรม และโครงการทางนิเวศวิทยา ที่เอื้อให้คนในชุมชนมีชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียง โดยไม่ต้องมุ่งไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจ
3. ควรกล่าวด้วยว่า กรอบวิธีคิดเพื่อการเพิ่มมูลค่าในผลผลิตเช่นนี้ เป็นกรอบคิดของสังคมโดยรวมด้วย ซึ่งรวมถึงกรณีศึกษาทั้ง 8 (รายละเอียดในเอกสารบทที่ 2) และดังนั้น จึงเป็นเรื่องไม่ยากนัก ที่ใครคนใดคนหนึ่ง หรือ คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จะทะลุกรอบคิดนี้ได้ โดยขาดแรงสนับสนุนจากผู้คนรอบข้าง ดังนั้นสังคมไทยจึงมี (การนำเสนอ) ปราชญ์ชาวบ้าน ปัจเจกชนซึ่งมีวิธีคิด วิถีมองโลก มองชีวิตที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง หรือเพื่อการลดความทุกข์ (ตามสำนวน นพ.ประเวศ วะสี) เพียงจำนวนหยิบมือ แต่กลับมีการนำเสนอความสำเร็จด้านการจัดการธุรกิจชุมชน การทำการตลาดของสินค้าชุมชน การแปรรูปผลผลิตในหลากหลายรูปแบบของกลุ่มอาชีพ หรือเพื่อสร้างความสุข (ตามสำนวน นพ.ประเวศ) เป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันสังคมเรามีนักวิชาการที่ทำงานศึกษาค้นคว้าเพื่อวางรากฐานในด้านพุทธเศรษฐศาสตร์น้อยมาก แต่มีนักวิชาการเป็นจำนวนมาก ที่ศึกษาค้นคว้าหาทางกระตุ้นให้เกิดการบริโภคที่มากขึ้น ให้เกิดการใช้จ่ายที่มากขึ้น ทั้งหมดกระทำอยู่ภายใต้การสนองกิเลส
4. เมื่อเป้าหมายคือการรู้จักพอเพียง ซึ่งหมายถึง การจำกัดกิเลสส่วนเกินของชีวิต สิ่งที่ขาดโดยแท้จริงจึงไม่ใช่ความรู้ทางเทคนิควิธีการ เทคโนโลยี หรือการจัดการใดๆ ที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับการผลิต แต่เป็น วิธีคิด วิถีมองโลก มองชีวิตแบบใหม่ในการดำเนินชีวิต ที่เป็นเรื่องของปัญญา ซึ่งประเด็นนี้ในทางเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่าง ความฉลาดรอบรู้ และ ปัญญา ไว้อย่างชัดเจน และย้ำว่า จุดยืนแบบพุทธและพุทธเศรษฐศาสตร์ (เพื่อการรู้จักพอ) เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิต หรือเป็นวิถีการผลิต เป็นระบบปัญญานิยม ไม่ใช่ทุนนิยม
5. จากกรณีศึกษาทั้ง 8 พบว่า เงื่อนไขที่จำเป็นเพื่อการส่งเสริมสนับสนุนควรเป็น 1) เครื่องมือเพื่อการรู้จักตัวเอง ซึ่งประกอบด้วย การจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และศึกษาดูงาน กับปราชญ์ชาวบ้าน และ การจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจตัวเอง (ทั้งในเชิงปัจเจกและชุมชน) ได้อย่างค่อนข้างรอบด้าน ทั้งด้าน

สื่ออย่างประวัติศาสตร์ชุมชน การสำรวจเครือญาติ เป็นต้น และด้านกว้าง อย่างการทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายครัวเรือน การทำความเข้าใจภาพรวมของชุมชน เป็นต้น และ 2) กิจกรรมกลุ่ม หรือ โครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางวัฒนธรรม ที่เอื้อให้ปัจเจกชนแต่ละคนสามารถที่จะทดลองริเริ่มแผนการพึ่งตนเองได้ เช่น การที่กลุ่มออมทรัพย์มีโครงการช่วยปลดหนี้สมาชิก หรือ การที่ชุมชนมีกติกาห้ามคนในชุมชนเล่นการพนัน และดื่มเหล้า เป็นต้น

บทที่ 1
ขึ้นต้นเป็นมะลิซ้อน
พอแตกใบอ่อนเป็นมะลิลา

“คนจน...เป็นเหมือนคำที่สะกดผิดในมหากาพย์อันยิ่งใหญ่ เรื่องการพัฒนาที่ไม่สมดุล
บังเอิญมีความจน และคนจนเหลืออยู่เป็นตัวละครที่จับให้เข้ากับพล็อตไม่ได้ เหมือนตัวพิมพ์ผิด เพราะตรวจprüfไม่ทัน”
นิธิ เอียวศรีวงศ์

5 ปีหลังมีกระแสพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเมื่อปี 2540 ความเคลื่อนไหวเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง มีความคืบหน้าเช่นไร สังคมไทยรับเอาพระราชดำรัสไปปฏิบัติให้เป็นจริงเป็นจังขนาดไหน หรือ 5 ปีที่ผ่านมาเป็นการลงทุนที่เสียเปล่า

ภาพ “ความคิดของสังคม” อาจเห็นและเข้าใจได้จากข้อมูลใน 2 แหล่ง ที่สำคัญได้แก่ 1) ข้อมูลจากหนังสือเผยแพร่ งานศึกษาวิจัย งานประชุมสัมมนา รวมถึงนโยบายของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งการอธิบายจะแบ่งการอธิบายตามลักษณะของแหล่งข้อมูล โดยใช้ช่วงเวลาในการบริหารประเทศของรัฐบาล เป็นเส้นแบ่งเพื่อให้เห็นข้อมูลที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และ 2) ข้อมูลข่าว จากหนังสือพิมพ์ต่างๆ (ดูรายละเอียดในภาคผนวกที่ 2) ซึ่งการอธิบายจะพยายามอธิบายตามช่วงเวลา และลักษณะของเนื้อหาข่าว

ภาพรวมของการเคลื่อนไหวเชิงสถาบัน

ช่วงแรก...เป็นเพียงการเริ่มต้นที่หลากหลาย

ในช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2541 - 2543 เป็นช่วงเวลาของการริเริ่ม นำเสนอ ความหมาย หนทางในการปฏิบัติในแนวทาง เศรษฐกิจพอเพียง ระหว่าง สถาบันต่างๆ ในสังคม ซึ่งจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มหน่วยงานภาครัฐ-ราชการ กลุ่มสถาบันวิชาการ และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน

- **ความเคลื่อนไหวจากกลุ่มงานวิชาการ**

ในช่วงระยะเวลานี้ จะเห็นเนื้อหาทางวิชาการที่มุ่งการอธิบายความ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของนักวิชาการ 2 สาย ได้แก่

1. มุมมองจากนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ ภายหลังจากที่ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย จัดสัมมนา วิชาการประจำปีเมื่อปลายปี 2542 เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการประชุมที่ได้รวบรวมเอาข้อคิดความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำจากทั่วประเทศ (ทั้งที่อยู่ในฝ่ายราชการ นักวิชาการ นักธุรกิจ และคนทำงานเอกชน) มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เห็นว่าแง่มุมต่างๆ ของนักเศรษฐศาสตร์ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก) ต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นอย่างไร แต่หลังจากนั้น อาจกล่าวได้ว่า เราก็ไม่ได้เห็น แวดวงของนักเศรษฐศาสตร์ทำงานวิชาการในเนื้อหาเศรษฐกิจพอ

เพียงแบบลงลึกออกมาสู่สาธารณะอีกเลย ทั้งที่จะเป็นเนื้อหาซึ่งต่อเนื่องจากงานเดิมของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย หรือ งานบุกเบิกใหม่ๆ¹

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ก่อนหน้าที่จะมีการจัดสัมมนาของ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ในปี 2540 มีวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง An Outline of Buddhist Economic Theory and System ของ ปรียานุช พิบูลย์- สราวุธ ซึ่งเป็นความพยายามที่จะอธิบายข้อเท็จจริงของมนุษย์ในหลักพุทธธรรมผ่านทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ แต่งานชิ้นนี้กลับมิได้มีการกล่าวถึง หรือพูดถึงมากนัก ทั้งที่ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นบุคลากรระดับสูงขององค์กร และงานชิ้นนี้ก็ออกมาในช่วงที่สภาพัฒน์ฯ กำลังจัดเวทีร่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ซึ่งสภาพัฒน์ฯ มุ่งมั่นที่จะใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นธงนำอยู่ด้วย

2. มุมมองจากนักวิชาการด้านสังคม ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ กลับตึกตักขึ้นมาอีกครั้ง โดยหลักๆ สามารถจำแนกกลุ่มความคิดในสายสังคมได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มด้านธุรกิจชุมชน กลุ่มด้านวัฒนธรรมชุมชน และ กลุ่มด้านเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งนักวิชาการในสายสังคมนี้เองกลับสามารถผลิตข้อเขียนทางวิชาการ บทความ ออกเผยแพร่สู่สาธารณะได้อย่างต่อเนื่อง (ดูภาคผนวกที่ 3)

โดยเนื้อหาที่ผลิตออกมา หากเป็นงานในกลุ่มด้านธุรกิจชุมชน มักจะหยิบยกรูปธรรมความสำเร็จของการประกอบกิจการการค้าขายของชุมชนในรูปแบบต่างๆ มานำเสนอ (ดูงานของ อ.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ งานของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ในช่วงที่ อ. เสรี พงศ์พิศ เข้าไปผลักดัน) ขณะที่งานของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน และกลุ่มเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ มุ่งอธิบายความหมาย ความเข้าใจของแนวคิดและปรากฏการณ์

นอกจากนี้ ยังมีงานความคิด ที่เสนอขึ้นมาแทรกตัวอยู่ระหว่าง การเสนอให้มองทุนภายในชุมชน เป็นหลัก โดยมีได้ปฏิเสธการใช้ระบบทุนนิยม แต่เสนอให้เป็นไปเพื่อการพึ่งพิงกันของคนในชุมชน มิใช่การสะสมเพื่อสร้างความมั่นคงของปัจเจก แนวคิดนี้ถูกนำเสนออย่างเป็นรูปธรรมในนามของ “ชุมชนชนาธิปไตย” (ดู พิตยา ว่องกุล ในภาคผนวกที่ 3)

● ความเคลื่อนไหวของกลุ่มภาครัฐ-ราชการ

ความชัดเจนของการขับเคลื่อนงานอย่างหนักต่อเรื่องนี้ ควรต้องกล่าวถึง บทบาทของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ดูจะมุ่งมั่นผลักดันให้ทิศทางการพัฒนาของประเทศดำเนินไปในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะในช่วงจัดเวทีจัดทำร่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ซึ่งทั้งนี้ก็ได้รับเสียงขานรับในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงจากทุกเวทีทั่วประเทศ โดยเฉพาะจากภาคส่วนที่เป็นเกษตรกรและผู้นำชาวบ้าน ที่เห็นว่าการลดต้นทุนและการพึ่งตนเอง คือ หัวใจของเศรษฐกิจพอเพียง (เอกสารสรุปการประชุมเวทีอนุภูมิภาค)

ปี 2542 มูลนิธิพัฒนาไท องค์กรเอกชนภายใต้การสนับสนุนงานของ สภาพัฒน์ฯ ได้สนับสนุนงบประมาณให้แก่องค์กรพัฒนาเอกชนในภูมิภาคต่างๆ อาทิ มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย สถานพัฒนาสียะกอนโดเงิน มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา มูลนิธิพัฒนาอีสาน เป็นต้น เพื่อร่วมกันผลักดันกิจกรรมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลง จัดทำ social mapping

¹ ภายใต้อำนาจของขั้วอำนาจที่โยงมาจากรัฐบาลไปในส่วน งานวิทยานิพนธ์ และงานที่เผยแพร่ผ่านวารสารวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ

เป็นต้น ภายใต้แผนปฏิบัติการเร่งรัดการสร้างเศรษฐกิจพอเพียง และประชาสังคมในพื้นที่ทุกจังหวัดทั่วประเทศ
(www.nesdb.go.th/Interesting_menu/ptf/PTFdata/index.htm)

ขณะเดียวกัน กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่ง เข้าไปเป็นที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ก็มีบทบาทสำคัญอย่างมาก ต่อการเป็นตัวจักรสำคัญที่พยายามนำเสนอ เผยแพร่แนวคิด และแปลงแนวคิดไปสู่การปฏิบัติในระดับท้องถิ่นได้อย่างกว้างขวางและครอบคลุมไปทั่วประเทศ ผ่านกิจกรรมการส่งเสริมให้มีแปลงสาธิตการทำเกษตรผสมผสาน การผลิตตามทฤษฎีใหม่ และร้านค้าชุมชน ลานค้าชุมชน ในระดับอำเภอ ทุกอำเภอ (ดู มงคล ด้านธำนิษฐ์ และ กรมการปกครอง ในภาคผนวกที่ 3)

ความเคลื่อนไหวต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ นี้ ยังถูกนำไปปรับใช้ทั้งในระดับสำนักงานจังหวัด สำนักวิจัยของกรมต่างๆ ในกระทรวงเกษตร หรือการนำคำๆ นี้ไปพ่วงกับเรื่องอื่นๆ อย่างเช่น ยาเสพติด อีกด้วย (ดูรายชื่อเอกสารในภาคผนวกที่ 3)

● ความเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน

อาจกล่าวได้ว่าเรื่องการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชุมชน เป็นหัวใจหลักในการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชนอยู่แล้ว โดยเฉพาะในปี 2540 สมัชชาคนจน นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้จัดสัมมนาในหัวข้อ “ข้อเสนอของคนจนต่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ” โดยมีข้อเรียกร้องข้อแรก คือ “ต้องมีการรวมกลุ่มคนยากคนจนเพื่อฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง โดยใช้เกษตรกรรมแบบยั่งยืน และเครือข่ายกับคนยากจนในเมือง ซึ่งเป็นตลาดให้คนยากจนในชนบท”

ข้อเรียกร้องในทิศทางทำนองนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนพัฒนาชนบทเอง ก็ได้ดำเนินการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องมานานนับสิบปี ซึ่งมีผลทำให้งานเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ไม่สู้จะหวือหวาสักเท่าไรนัก เมื่อเปรียบเทียบกับงานของ 2 กลุ่มแรก

นอกจากนี้ การทำงานของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมในช่วงระยะนี้ ก็ได้สร้างกระแสเรื่องชุมชนเข้มแข็ง และทุนทางสังคม และเนื่องจากมีพื้นที่ปฏิบัติงานอยู่ในทุกจังหวัดทั่วประเทศ ทำให้กระแสของเรื่องนี้กลายเป็นกระแสหลักอีกกระแสหนึ่ง ที่ในบางครั้ง เมื่อพูดรวมๆ ว่า ชุมชนเข้มแข็ง นั้นกำลังหมายถึง การที่ชุมชนมีเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง รวมอยู่ด้วย และน่าจะเป็นเหตุให้กระแสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงดูแผ่วๆ ไปในช่วงหลังๆ

ข้อสังเกตนี้ อาจสังเกตได้จากความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าวตามตารางที่ 1 ซึ่งพบว่า แหล่งข่าวในช่วง 3 ปีแรกนั้น หน้าหนักจะไปตกอยู่ที่กลุ่มนักวิชาการที่นำเสนอแนวคิดและข้อเสนอต่างๆ เฉลี่ยถึงร้อยละ 44.7 รองลงมาคือข่าวนโยบาย/การส่งเสริม สนับสนุนข่าวเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์และกิจกรรมต่างๆ และข่าวเทคโนโลยีและการวิจัย ตามลำดับ ส่วนข่าวที่ออกมาจาก องค์กรภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนมีเพียงร้อยละ 4.4 เท่านั้น (ดูตารางที่ 1 หน้า 7)

ช่วงสอง...เห็นทิศทางที่ชัดเจนมากขึ้น

ในช่วงปี 2544 - 2545 กล่าวได้ว่า กระแสชุมชนเข้มแข็ง หรือความเข้มแข็งของชุมชน ได้กลายเป็นกระแสหลัก หรือ คำหลัก ที่หน่วยงานทั้งองค์กรรัฐ-ราชการ สถาบันวิชาการ และองค์กรเอกชน ต่างก็ใช้คำๆ นี้ในการผลักดันงานภายใต้ภารกิจของตนเอง

ในภาครัฐ-ราชการ ภายใต้รัฐบาลนายทักษิณ ได้ผลักดันให้เกิดโครงการสำคัญ 2 โครงการ คือ โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท และโครงการ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ โครงการทั้งสองนี้ ถือเป็นนโยบายเร่งด่วนที่จะพลิกฟื้นเศรษฐกิจของชาติ ด้วยการกระตุ้นให้เกิดการผลิตของชุมชนและการใช้สอยในระดับรากหญ้า

ขณะที่ กรมการปกครอง กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งได้เข้ามาเป็นหน่วยงานหลัก ในการทำงานกับชุมชน เพื่อผ่านงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจของปี 2544 ที่หมายมั่นว่า จะสนับสนุนงบประมาณในส่วนนี้ให้แก่กลุ่ม / องค์กรต่างๆ ในชุมชน เพื่อนำงบประมาณนี้ไปลงทุนทำธุรกิจของกลุ่ม / ชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ดีดูเหมือนไม่ประสบความสำเร็จมากนักในสายตาของการเป็นงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจ เนื่องจากภายใต้แผนงานนี้ ได้ออกแบบให้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการทำแผนชุมชนพึ่งตนเองเป็นหลักซึ่งต้องใช้เวลาพอสมควรในการทำงาน ซึ่งดูจะไม่สอดคล้องกับความเร่งด่วนของงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจที่ต้องการความเร็ว และก่อให้เกิดการใช้จ่าย ในขณะที่โครงการซึ่งได้จากแผนชุมชนฯ ก็มักเป็นกิจกรรมที่ลดการใช้จ่ายเพื่อพึ่งตนเอง และมักทำให้โครงการในลักษณะนี้ไม่สามารถตอบคำถามได้ว่า กระตุ้นเศรษฐกิจอย่างไร

นอกจากนี้ในส่วนของภาคราชการ ที่ทำงานสนับสนุนงานวิจัยก็ได้สนับสนุนให้เกิดการค้นคว้าวิจัยอย่างกว้างขวางในประเด็นของเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม เช่น งานของ คณะกรรมการสหสาขาวิชาการระหว่างสถาบันแห่งชาติ ซึ่งได้จัดให้มีการประชุมวิชาการไปเมื่อปลายปี 2544 (ดูภาคผนวกที่ 3) ขณะเดียวกัน สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ก็จัดงบประมาณสำหรับการวิจัยด้านเศรษฐกิจชุมชน ธุรกิจชุมชน ไว้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานเพื่อการฟื้นฟูประเทศเช่นกัน (ดู <http://www.nrct.go.th>)

ส่วนโครงการ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ ดูเหมือนจะเป็นโครงการรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดที่ผลักดันให้หน่วยงานของรัฐที่หลากหลาย มากขึ้นกว่าเดิม เข้ามามีส่วนร่วมกับเรื่องนี้อย่างแข็งขันและต่อเนื่อง ทั้งสถาบันการเงิน สถาบันส่งเสริมธุรกิจขนาดย่อม หน่วยงานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ

ส่วนในแวดวงวิชาการ เรื่องานเศรษฐกิจพอเพียง ที่ยังคงถูกผลิตออกมาอย่างสม่ำเสมอ ก็คือ การนำเสนอรูปธรรมของการประกอบธุรกิจในระดับของกลุ่มในชุมชนต่างๆ ทั้งนี้นอกจากจะทำในนามของ เศรษฐกิจพอเพียงแล้ว รูปธรรมเหล่านี้ยังเสนอผ่านมาในนามของ ชุมชนเข้มแข็ง หรือ ชุมชนพึ่งตนเอง อีกด้วย โดยเฉพาะงานเผยแพร่ของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ที่ผลิตเอกสารเผยแพร่รูปธรรมของกลุ่มต่างๆ ที่ประสบความสำเร็จในการประกอบธุรกิจของชุมชน จำนวนมากกว่า 30 กรณีศึกษา (<http://www.sofo.or.th>)

นอกจากนี้ อ.อภิชาติ พันธเสน ได้สานต่องานวิชาการจากการประชุมของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศเมื่อปลายปี 2542 โดยใช้เวลาอีกปีเศษจึงได้ผลงานค้นคว้าวิจัยที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และพิมพ์หนังสือออกสู่สาธารณะในนาม “พุทธเศรษฐศาสตร์” ในปี 2544

ขณะเดียวกัน ในปลายปี 2544 กลุ่มองค์กรเอกชนและกลุ่มนักวิชาการที่ทำงานเชิงลึกด้านธุรกิจชุมชน ได้ร่วมกับฝ่ายการเมือง ผลักดันให้มีการออกกฎหมาย (ร่าง) พ.ร.บ. วิสาหกิจชุมชน ซึ่งเชื่อว่า กฎหมายฉบับนี้จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ผ่านการประกอบธุรกิจของชุมชน (ปัจจุบันยังอยู่ในขั้นตอนการพิจารณา ร่าง พ.ร.บ.)

อาจกล่าวได้ว่าจนถึง ณ เวลานั้น กระแสเศรษฐกิจพอเพียงที่ยังคงเดินทางอย่างต่อเนื่อง ก็คือ รูปธรรมของการมุ่งส่งเสริมความสามารถในการประกอบธุรกิจของชุมชน ส่งเสริมการขายสินค้าของชุมชน

ส่วนเศรษฐกิจพอเพียง ในมิติของการอธิบายความหมาย ความเข้าใจ ดังที่ อ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ.ชัยอนันต์ สมุทวณิช หรือ ที่ อ.เสนอ จามริก ได้เคยอธิบายไว้ในช่วงแรกๆ หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ หรือ ในมิติที่มุ่งอธิบายเรื่องการพึ่งตนเอง หรือ พึ่งพากันเอง ก็ดูเหมือนจะถูกให้ความสำคัญน้อยลงไป

ข้อมูลข่าวความเคลื่อนไหวจากตารางที่ 1 ก็เป็นตัวชี้ชัดถึงทิศทางเนื้อหาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่จะก้าวเดินไปข้างหน้า กล่าวคือ ข่าวเกี่ยวกับแนวคิด ถูกนำเสนอเฉลี่ยประมาณร้อยละ 12 ส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยและเทคโนโลยีมีเพียงแค่ร้อยละ 4 เท่านั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับ ข่าวเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ และการดำเนินกิจกรรม กับข่าวนโยบายและการส่งเสริมสนับสนุน ถูกนำเสนอเพิ่มขึ้นเป็นเฉลี่ยร้อยละ 32 และ 51 ตามลำดับ

ข้อมูลข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของสังคมไทย กำลังมุ่งสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน มุ่งการขยายตลาด โดยมีรูปธรรมของสินค้าจากชุมชนทั่วประเทศ (www.thaitambon.com)

กล่าวโดยสรุปตลอดช่วง 5 ปีที่ผ่านมา

- การทำงานของกลุ่มงานวิชาการ/สถาบันวิชาการนั้น เริ่มคลายตัวจากความมุ่งมั่นที่ชัดเจนในการพยายามหาความหมายหรือสร้างความเข้าใจต่อเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเข้มข้นอย่างมากในช่วง 3 ปีแรกหลังวิกฤตเศรษฐกิจ แต่พอในระยะ 2 ปีหลัง แม้จะมีงานเขียนออกสู่สาธารณะอยู่บ้าง แต่ก็ขาดพลังที่มากพอในการอธิบายรูปธรรมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรูปธรรม กับ ความคิดความเข้าใจในเศรษฐกิจพอเพียงมีระยะห่างกันมากขึ้น นอกจากนี้ ควรตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า การที่ “เศรษฐกิจพอเพียง” อยู่ในสถานภาพที่เป็นกระแสพระราชดำรัส อาจทำให้การหยิบขึ้นมาพูดคุย ตกเถียงอย่างจริงจังทำได้ไม่ถนัดนัก เมื่อขาดความกระหายใคร่รู้ ในสภาพของการเป็นวิชาการก็อาจไม่พัฒนาต่อไปได้
- ในขณะที่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนเองนั้น ด้วยฐานการทำงานที่เติบโตมาจากความเชื่อมั่นในเรื่องการพึ่งตนเอง และการพึ่งพากันเอง ทำให้ในช่วงแรกหลังวิกฤตเศรษฐกิจ การเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนดูไม่สู้จะมีมากนัก แต่ด้วยแรงหนุนของกระแสชุมชนเข้มแข็งที่เกิดขึ้นในระยะปี 2543–2544 ทั้งจากภายในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนเอง และจากนโยบายรัฐบาล ประกอบกับรูปธรรมของธุรกิจชุมชน ปรากฏตัวอย่างหนาแน่นมากขึ้น ทำให้มีการผลิตงานสื่อเผยแพร่

เรื่องเศรษฐกิจชุมชน ธุรกิจชุมชน ชุมชนเข้มแข็ง เกิดขึ้นมากมายในระยะหลังนี้ จนนำไปสู่การผลักดันกฎหมาย พ.ร.บ. วิสาหกิจชุมชน

- กล่าวสำหรับภาครัฐ-ราชการ อาจกล่าวได้ว่า แนวทางการสนับสนุนส่งเสริม ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะในการส่วนของการส่งเสริมการขายสินค้าชุมชน แต่สิ่งที่ต่างกันมาก คือ การให้น้ำหนัก ที่ในระยะหลังทุ่มเทมากกว่าในช่วงแรกอย่างเห็นได้ชัด อีกประการหนึ่งที่แตกต่างกันก็คือ ในช่วงแรกนั้น ภาคราชการยังให้ความสำคัญกับการผลิตตามแนวทางทฤษฎีใหม่ แต่ในระยะหลังนี้ ทฤษฎีใหม่ไม่ได้ถูกพูดถึงอีกแล้ว นอกจากนี้ ควรกล่าวไว้ด้วยว่า สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานแรกที่ขอพระบรมราชานุญาตในการประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสเพื่อนำออกเผยแพร่ และโดยเฉพาะความมุ่งมั่นที่มีร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคมในการจัดทำร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ผ่านเวทีทั่วประเทศ ที่ตกลงร่วมกันว่าจะนำอมริบเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ แต่ดูเหมือนเรื่องราวเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว

พ.ศ.	จำนวนข่าว กทม. / ตจว.		ประเภทข่าว				แหล่งข่าว				
			เทคโนโลยี / การวิจัย	ผลิตภัณฑ์ / กิจกรรม	นโยบาย / การ ส่งเสริม	แนวคิด / ข้อเสนอ	รัฐ/ราชการ			วิชาการ/เอกชน	CBO/PO/NGO
							ส่วนกลาง	ท้องถิ่น			
2541	37		1	4	16	18	16 (43.2)			20	1
	28(75.7)	9(24.3)	(2.5)	(10.3)	(41.0)	(46.2)	11 (68.8)	5 (31.2)		(54.1)	(2.7)
2542	33		2	2	12	17	17 (50.0)			15	2
	28(80.8)	5(15.2)	(6.1)	(6.1)	(36.3)	(51.5)	15 (88.2)	2 (11.8)		(44.1)	(5.9)
2543	22		0	3	11	8	13 (59.1)			8	1
	16(72.7)	6(27.3)	(0)	(13.6)	(50.0)	(36.4)	9 (69.2)	4 (30.8)		(36.4)	(4.5)
2544	311		12	84	164	53	221 (69.7)			51	45
	183(58.8)	128(41.2)	(3.8)	(26.8)	(52.4)	(16.9)	146 (66.1)	75 (33.9)		(16.1)	(14.2)
2545 (ม.ค. – มี.ค.)	107		4	39	55	9	63 (56.8)			15	33
	45(42.1)	62(57.9)	(3.7)	(36.5)	(51.4)	(8.4)	34 (54.0)	29 (46.0)		(13.5)	(29.7)
รวม	510		19	132	258	105	330 (55.8)			109	82
เฉลี่ย (%)	(330) 66.0	(210) 34.0	3.2	18.7	46.2	31.9	69.3	30.7		32.8	11.4

เศรษฐกิจพอเพียง : มองจากเนื้อข้าว

ภาพรวม ๆ ของข้าว

ช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2541 - 2543 (36 เดือน) มีการนำเสนอข้าวที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงจำนวนเพียง 92 ข้าว เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงปี พ.ศ. 2544 - 3 เดือนแรกของปี 2545 (15 เดือน) มีข้าวที่เกี่ยวข้องถูกนำเสนอสูงถึง 418 ข้าว

ในจำนวนข้าวทั้งหมด 510 ข้าว จำแนกเป็นข้าวประเด็นข้าวเทคโนโลยี ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการวิจัย จำนวน 19 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 3.2 ข้าวผลิตภัณฑ์ และกิจกรรม 132 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 18.7 ข้าวนโยบาย การส่งเสริมและสนับสนุน จำนวน 258 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 46.2 และข้าวเกี่ยวกับแนวคิดและข้อเสนอเกี่ยวกับเศรษฐกิจพึ่งตนเอง จำนวน 105 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 31.9 (ทั้งนี้ ในบางข้าว จะมีการนำเสนอมากกว่า 1 ประเด็น)

ในจำนวนข้าวทั้งหมด 510 ข้าว เมื่อจำแนกตามแหล่งข้าวพบว่า เป็นภาครัฐและราชการ จำนวน 330 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 53.8 จากนักวิชาการและภาคเอกชน จำนวน 109 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 32.8 ข้าว และจากแหล่งข้าวในชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 82 ข้าว คิดเป็นร้อยละ 11.4 ซึ่งบางข้าว มีแหล่งข้าวมากกว่า 1 แหล่ง โดยเป็นการนำเสนอข้าวจากแหล่งข้าวในส่วนกลางจำนวน 300 ข้าว และในท้องถิ่น จำนวน 210 ข้าว

เมื่อพิจารณาเฉพาะแหล่งข้าวจากภาครัฐ และราชการ พบว่า มาจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและต่างจังหวัดกว่า 80 หน่วยงาน อาทิ กระทรวงมหาดไทย กรมการปกครอง ผู้ว่าราชการจังหวัดจังหวัดต่างๆ กรมการพัฒนาชุมชน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรฯ กระทรวงการคลัง กระทรวงพาณิชย์ กรมทางหลวง กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ BOI NECTEC มหาวิทยาลัยต่างๆ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัด ศูนย์บริการการศึกษาอำเภอ สำนักงานพาณิชย์จังหวัด กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์ เป็นต้น โดยส่วนใหญ่ เป็นข้าวจากกระทรวงมหาดไทย (ทั้งส่วนกลางและท้องถิ่น) มากที่สุด จำนวน 130 ข้าว

เปรียบเทียบเนื้อข้าวตามช่วงเวลา

เนื้อข้าวเกี่ยวกับแนวคิดและข้อเสนอ ในช่วงแรก ๆ (เนื้อข้าวที่ถูกนำเสนอเฉลี่ยมากที่สุดในช่วงนี้ ร้อยละ 44.7) เป็นการนำเสนอแนวคิด ความหมายและความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หรือในทำนองของการเป็นทางออกของประเทศและประชาชนในการผ่านพ้นวิกฤติ หรือการย้อนกลับไปใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีในอดีต แต่ถูกหลงลืมจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา และมองเห็นถึงความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตการเกษตรของสังคมไทยอย่างเด่นชัด อาทิ

“...เป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนคือ เพื่อพัฒนาศักยภาพตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สร้าง “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งจะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ในขณะที่เดียวกันยังมุ่งพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคม พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น..." (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, 2541²)

"...เศรษฐกิจชุมชน มิใช่การกลับไปสู่การพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นการมองภาพของชุมชนหมู่บ้านแบบโรแมนติก และไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของยุคสมัย

...หลักการสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนคือ ต้องวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลาย เพราะความหลากหลายคือ หลักประกันของความอยู่รอดและความมั่นคงของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด..." (ยศ สันตสมบัติ, 2541³)

"...สังคมไทยมีโครงสร้างเศรษฐกิจ 2 ระบบ หนึ่งคือ มีโครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจที่มีความหลากหลายทางการเกษตร และโครงสร้างเศรษฐกิจทุนนิยม และนั่นเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจหลายต่อหลายครั้ง จึงมีคนจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้รับผลกระทบมากนัก โดยเฉพาะในชนบท ที่ยังคงรักษาโครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองไว้ได้ และพัฒนารูปแบบใหม่ขึ้นมาเรียกว่า "เศรษฐกิจชุมชน" อาศัยความหลากหลายของการผลิตทางเกษตรกรรมเป็นฐานรองรับปัญหาวิกฤติด้านปากท้อง...

...เศรษฐกิจชุมชน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเศรษฐกิจพอเพียงมาตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากชุมชนสยามสมัยก่อนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและมีปริมาณล้นเกิน แต่ละคนสามารถทำการผลิตหรือหากินจากธรรมชาติแบบพึ่งตนเองได้ เมื่อมาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ก็สร้างสายสัมพันธ์ทางในที่เรียกว่า "น้ำใจ" การแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน กลายเป็นวิถีชีวิต หรือระเบียบชุมชน"(พิทยา ว่องกุล, 2542⁴)

"...เศรษฐกิจพอเพียง" หมายถึง ความพยายามในการพึ่งพาตนเอง ช่วยตนเองให้มากที่สุด ให้ "พอมี พอกิน" โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็สามารถแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรจะซื้อและใช้จากของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด และควรใช้ชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เพื่อให้มีรายจ่ายไม่เกินรายรับ" (อำพล เสนาณรงค์, อ้างแล้ว)

"...เมื่อพิจารณาความหมายตามพระราชดำรัสแล้ว ความพอเพียง มิได้มีความหมายในแง่เศรษฐศาสตร์แต่เพียงด้านเดียว หากแต่มีความหมายเชิงปรัชญา จริยธรรม คุณค่า และปทัสถานทางพฤติกรรมสำหรับการดำเนินชีวิตทุกๆ ด้านอีกด้วย เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพการงาน เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางสังคมเท่านั้น

... ความพอเพียงตามพระราชดำรัสหมายถึง ความพอเพียงที่มีพลวัต(Dynamic) และมีแง่มุมทางปรัชญาและด้านเศรษฐศาสตร์ คือหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ รอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการมาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน..." (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2542⁵)

² "เศรษฐกิจชุมชน : ความหมาย ฐานคิด และแนวทางปฏิบัติ" หนังสือพิมพ์มติชน 4 มิถุนายน 2541

³ "ชุมชนกับความหลากหลายของระบบเศรษฐกิจ" หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ 19 ตุลาคม 2541

⁴ ในบทความพิเศษ "เศรษฐกิจชุมชน ภูมิปัญญาไทย สร้างสังคมยั่งยืน" , วัฏจักร 31 สิงหาคม 2542

⁵ "ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง" หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน 15 ธันวาคม 2542

“...สาระสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงคือ การกลับฟื้นคืนจิตวิญญาณมนุษย์สู่เศรษฐกิจที่แท้จริงนั่นเอง อันประกอบไปด้วยมนุษย์กับธรรมชาติเป็นแกนสาร

...เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่เป็นเพียงต้นแบบหรือพิมพ์เขียวสำเร็จรูป หากแต่เป็นกระบวนการสังคม อันเป็นพลวัต เป้าหมายต้นทางคือ การเกษตรขั้นพออยู่พอกิน อย่างที่กล่าวขวัญกันอยู่ในทุกวันนี้ แต่ไม่ควรยึดมันเอาเป็น จุดจบในตัวเอง แต่ต้องเปิดโอกาสให้เรียนรู้ และพัฒนาไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืน จนถึงเป้าหมายปลายทางคือเศรษฐกิจชุมชน

...เครือข่ายเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นชนบท เป็นเป้าหมายปลายทางของเศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะเป็นหลัก การนำและกระบวนการทางสังคม เป็นเป้าหมายของการกลับมาสู่ฐานชีวิตเศรษฐกิจที่แท้จริง เพื่อบูรณะเสริมสร้างชีวิตสังคม และการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนและสันติสุข...” (เสน่ห์ จามริก, 2543⁶)

ส่วนในช่วงหลัง การเสนอข่าวจะเป็นการนำเสนอมุมมอง และข้อเสนอแนะ ที่เชื่อมโยงกับนโยบายรัฐบาล คือ นโยบายกองทุนหมู่บ้าน และนโยบายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล อาทิ

“...แทนที่นโยบายกองทุนหมู่บ้านละล้าน จะสร้างนิสัยการมุ่งรอรับความช่วยเหลือจากฝ่ายรัฐบาล น่าจะใช้ นโยบายดังกล่าว เป็นนโยบายให้ชาวชนบทได้พึ่งตัวเอง รู้จักสร้างงาน สร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง เจริญรอยตามเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน...” (ชวนะ ภวภานันท์, 2544⁷)

“...จุดแข็งของชาวบ้านอยู่ที่จำนวนชาวบ้านเอง ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่สุด เป็นกลุ่มผู้บริโภค ถ้าวางแผนให้ดี พวกเขาสามารถผลิตนาปลาได้เอง สัตว์บริโภคเอง เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ปลุกผักไว้บริโภคเองในตำบล หรือระหว่างตำบล มีการผลิตอาหารสัตว์ มีการผลิตปุ๋ย มีการแบ่งงานกัน(divisions of labour) ผลิตเพื่อการบริโภคในท้องถิ่นของตนเองก่อนใน ลักษณะพลังรวม(synergy) ผลที่ได้จะไม่เพียงแต่ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีมากกว่า 1 ผลิตภัณฑ์ แต่เป็นผลิตภัณฑ์ที่มี “คุณภาพ” และมี “คุณค่า” มี “ความหมาย” ให้ชุมชน...

...โครงการ 1 หมู่บ้าน 1 ผลิตภัณฑ์ ถ้าอยากให้อำนาจสำเร็จ ต้องคิดใหม่จริง ๆ ต้องให้ชาวบ้านคิดเอง ต้องให้มีการ เรียนรู้และวางแผนดำเนินการ และวางแผนเป้าหมายให้ถูกต้องว่า ชุมชนจะต้องหาทางพึ่งตนเองให้ได้...” (เสรี พงศ์พิศ, 2544⁸)

และการเชื่อมโยงเทคโนโลยี และระบบคิดเศรษฐกิจแบบใหม่เข้ามาหนุนเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน อาทิ ใ้กับการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น (กรุงเทพฯธุรกิจ 10 พฤษภาคม 2544) ภูมิปัญญาบวกเทคโนโลยีถูกแจสู่เศรษฐกิจชุมชน (กรุงเทพฯธุรกิจ 6 พฤศจิกายน 2544) หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งเครื่องหมายการค้า (กรุงเทพฯธุรกิจ 11 ธันวาคม 2544) หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ด้วยกลยุทธ์อินเทอร์เน็ตตำบล ผืนนี้จะเป็นจริงได้อย่างไร (เทเลคอม เจอร์นอล 21 มกราคม 2545) รวมทั้งข้อคิดจากประสบการณ์การดำเนินงานในต่างประเทศ เช่น บทเรียนจากซิลิคอน วอลลีย์ถึงริเสิร์ช ไทแองเกิล : หนึ่งเมืองหนึ่งผลิตภัณฑ์ส์ได้ล้มกัน (ฐานเศรษฐกิจ 13 พฤษภาคม 2544) THE GRAMEEN BANK “ธนาคารหมู่บ้านที่ ไทยควรศึกษา (ผู้จัดการรายวัน 29 มิถุนายน 2544) ความสำเร็จของญี่ปุ่นกับโครงการหนึ่งหมู่บ้าน หนึ่งผลิตภัณฑ์ (ผู้จัดการรายวัน 29 กรกฎาคม 2544) และรูปธรรมความคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองในประเทศไทย เช่น “สามชา”ชุมชนคิดใหม่

⁶ “บทศึกษา เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์” หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน 3 พฤศจิกายน 2543

⁷ “นโยบายกองทุนหมู่บ้านละล้าน อย่างมองข้ามความมั่นคงของชาติ และเศรษฐกิจพอเพียง” หนังสือพิมพ์แนวหน้า 7 มีนาคม 2544

⁸ “1 หมู่บ้าน 1 ผลิตภัณฑ์ สำเร็จหรือไม่อยู่ที่วิธีคิด” หนังสือพิมพ์มติชน 4 เมษายน 2544

ทำใหม่ รวมพลึงปลดหนี้ 20 ล้าน (มติชน 2 มีนาคม 2545) ตามรอยหมู่บ้านพัฒนา รพช. จ. ตาก หนทางสู่ชุมชนเข้มแข็งตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (สยามรัฐ 3 พฤศจิกายน 2544) “ชุมชนเล็กเที่ยง” แบบอย่างที่ดีของความสามัคคีและพึ่งตนเอง (สยามรัฐ 13 พฤศจิกายน 2544)

เนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายและการส่งเสริม สนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งถูกนำเสนอมากขึ้นเป็นลำดับนับจากปี 2543 เป็นต้นมา ในช่วงต้น เนื้อหาจะมุ่งเน้นที่การกระตุ้น และสร้างกระแสความสนใจของสังคม ผ่านนโยบาย และการสนับสนุนงบประมาณ เพื่อเป้าหมายการกระตุ้นเศรษฐกิจ และการเสนอตัวตัวอย่างจากโครงการนำร่องของหน่วยงานราชการ อาทิ

“...กระทรวงมหาดไทยให้แต่ละจังหวัดจัดทำแผนยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ที่เน้นให้เกิดการพึ่งตนเอง และยึดชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง...” (สังคม พริยะรังสรรค์ : 2541)

“...EU อนุมัติงบประมาณพิเศษสำหรับโครงการพัฒนาสังคมชนบท เพื่อกระตุ้นให้สังคมชนบทประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มรายได้ และลดความยากจน...” (รัฐบาล : 2542)

“...สภาพัฒน์ได้ดำเนินโครงการทดลองรูปแบบเศรษฐกิจชุมชน โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นต้นแบบ และการตั้งตลาดกลางผลผลิตการเกษตรประจำตำบล...” (สภาพัฒน์ : 2542)

ส่วนในช่วงหลัง ที่การสนับสนุนทั้งในเชิงนโยบายและการจัดทำแผนงานส่งเสริมสนับสนุน มีจำนวนและรูปแบบการส่งเสริมที่หลากหลายมากขึ้น เนื้อหาส่วนใหญ่ เป็นเรื่องนโยบายการส่งเสริมการผลิตสินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล การสัมมนา การคิดกลยุทธ์ส่งเสริมการขาย และการสร้างตลาดสินค้าในลักษณะการส่งเสริมให้เกิดลานค้า การจัดมหกรรมขายสินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล หรือตลาดนัดสินค้าชุมชน โดยมุ่งเน้นที่การเพิ่มช่องทางการขายของผลผลิต และการสร้างการยอมรับคุณภาพผลิตภัณฑ์ อาทิ

“ออกตราเชียงใหม่แบรนด์ รongรับ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์” (ผู้จัดการรายวัน 6 มิถุนายน 2544)

“หอฯเขต 9 เสนอตัวรับรองสินค้า เพิ่มศักยภาพแบรนด์เนมท้องถิ่น” (ผู้จัดการรายวัน 23 มกราคม 2544)

“นายกรัฐมนตรี ประกาศเป็นเชลล์แมนขายผลิตภัณฑ์ในต่างประเทศ และกำชับผู้ว่าฯ เป็นเชลล์แมนในประเทศ ร่วมผลักดันโครงการ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ ...” (กรุงเทพธุรกิจ 1 พฤษภาคม 2544)

“กษ. เตรียมจัดมหกรรมโชว์สินค้าภายใต้โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (ไทยรัฐ 26 มิถุนายน 2544)

“เจบีค หนุน Road Station” (ผู้จัดการรายวัน 25 มิถุนายน 2544)

รวมทั้ง การพยายามออกร่าง พ.ร.บ. วิสาหกิจชุมชน เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการผลักดันเศรษฐกิจชุมชน โดยกระทรวงเกษตรฯ (ผู้จัดการรายสัปดาห์ 23 กรกฎาคม 2544)

และในช่วงหลังนี้เอง เริ่มมีข่าวเกี่ยวกับปัญหาจากการดำเนินการขึ้นด้วย ทั้งที่เป็นปัญหาการผลิตและการขาย ปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน อาทิ

“กลุ่มแม่บ้านตัดพ้อ ไม่มีแหล่งจำหน่ายสินค้าเพียงพอ” (เดลินิวส์ 8 มิถุนายน 2543)

“ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ แคมด้วย 1 ส่วย” (ผู้จัดการรายวัน 11 มิถุนายน 2544)

“ ประชัช สัมภาษณ์งานมหกรรม “หนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล” หลังพบมีการโกง 28 หน่วยงาน ถลุงบกว่า 11 ล้าน...” (แนวหน้า 18 สิงหาคม 2544)

“สั่งรัดภาษีร้านค้าชุมชน สรรพากรหน้ามิด อ่าง ก.ม. พช. ไวย ส่วนนโยบายรัฐ ส่งเสริมผลิตภัณฑ์ตำบล” (สยามรัฐ 11 ตุลาคม 2544)

“ปัญหาการตลาดผลิตภัณฑ์ตำบล’45 บททดสอบองค์กรรัฐฯ กับการพัฒนาท้องถิ่น” (สยามรัฐ 25 ธันวาคม 2544)

เนื้อหาข่าวที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์และกิจกรรม พบว่า ในช่วงแรกจะมีข่าวด้านนี้น้อย และเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงหลัง โดยข่าวด้านผลิตภัณฑ์ จะเป็นสินค้าชุมชนตามโครงการ 1 ผลิตภัณฑ์ 1 ตำบล ขณะที่กิจกรรมก็จะเป็นการจัดลานค้าชุมชน/ตลาดนัดสินค้าชุมชน การตั้งศูนย์จำหน่ายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล หรือรูปแบบกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง เช่น

“ผลิตน้ำสมุนไพร สร้างเสริมรายได้ให้ชุมชนอย่างสบาย” (เดลินิวส์ 13 มิถุนายน 2543)

“ปลาร้าผอง...ผลิตภัณฑ์กลุ่มสตรีบ้านท่าน หนึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น...สร้างรายได้ชุมชน (เดลินิวส์ 9 กรกฎาคม 2544)

“ธนาคารหมู่บ้าน ยืนหยัดพึ่งลำแข้งโดยชุมชน เพื่อชุมชน” (กรุงเทพธุรกิจ 18 สิงหาคม 2544)

“ปีใหม่นี้-ปลดหนี้-สร้างชีวิตใหม่ กับหลากหลายอาชีพ สโตร์พออยู่-พอกิน” (มติชน 2 มกราคม 2545)

“กลุ่มออมทรัพย์ฯ บ้านบางจัน พังงา รวมตัวเพื่อพอกอยู่พอกิน คว่ำรางวัลดีเด่นระดับประเทศ”(ข่าวสด 25 กุมภาพันธ์ 2545)

เนื้อหาเกี่ยวกับเทคโนโลยี/ภูมิปัญญาพื้นบ้าน/การวิจัยนั้น ในช่วงต้นจะเป็นการเสนอข่าวภูมิปัญญาการผลิตของท้องถิ่น อาทิ “...ศฝช. สระแก้ว จัดโครงการเกษตรธรรมชาติ ให้ความรู้การปรับปรุงโครงสร้างกับธาตุอาหารของดิน (3 พฤศจิกายน 2541)

ขณะที่ในช่วงหลัง จะเน้นไปที่เรื่องเทคโนโลยีเพื่อสนับสนุนการค้าขาย เช่น การเผยแพร่/ค้าขายสินค้าผ่านทาง Web site และการวิจัยเพื่อพัฒนาการผลิต เช่น นวัตกรรมใหม่ผลิตไข่เค็ม มจธ. ไข่วางงานสดจับขึ้นล่าสุด (ไทยรัฐ 10 กรกฎาคม 2544)

กล่าวโดยสรุป

1. แนวโน้มของงานวิชาการ และเนื้อหาจากหน้าหนังสือพิมพ์ ทิศทางของเนื้อหาสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ ในระยะแรก งานทั้ง 2 อย่าง ให้ความสำคัญกับเนื้อหาเชิงวิพากษ์ เชิงความเข้าใจ แต่ในระยะหลัง เนื้อหากลับไปสู่เรื่องของการค้าขาย มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด (ตามตารางที่ 2)
2. หากเห็นตรงกันว่า แหล่งผลิตความรู้ ความเข้าใจต่อโลก ต่อสังคม ต่อเศรษฐกิจพอเพียง ย่อมหนีไม่พ้นสถาบันการศึกษาชั้นสูงและสื่อสารมวลชน แนวโน้มของเนื้อหาที่ออกมา ก็มีนัยยะที่ทำให้มีพิกัดต้องสงสัยเลยว่า สังคมโดยรวมจะเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไปในแนวทางแบบใด

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบปริมาณและเนื้อหาข่าวเศรษฐกิจพอเพียงตามช่วงเวลา

ระยะเวลา	ด้านแนวคิด ความหมาย ข้อเสนอ		ด้านกิจกรรม ผลิตภัณฑ์ นโยบาย กิจกรรม การส่งเสริม		ด้านเทคโนโลยี การวิจัย	
	ปริมาณ	คุณภาพ	ปริมาณ	คุณภาพ	ปริมาณ	คุณภาพ
ช่วงต้น (2541 – 2543)	มากที่สุด	- เป็นปรัชญา จริยธรรม คุณธรรม - กลับคืนสู่จิตวิญญาณ - เน้นความหลากหลาย - พึ่งตนเอง - เน้นการกำกับภายใน	รองลงมา	- มท. ให้จังหวัดทำแผนยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนของตนเอง - สภาพัฒน์ฯ ดำเนินโครงการทดลองรูปแบบเศรษฐกิจชุมชน	น้อยสุด	เกษตรธรรมชาติ
ช่วงปลาย (2544 – 2545)	รองลงมา	- เชื่อมโยงเทคโนโลยี - เชื่อมโยงนโยบายกองทุนหมู่บ้าน - เชื่อมโยง 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์	มากที่สุด	- หอเขตฯ 9 เสนอตัวรับรองสินค้าเพิ่มศักยภาพแบรนด์นมท้องถิ่น - นายกเป็นเชสส์แมนขายผลิตภัณฑ์ต่างประเทศ - เจบีคหนุน rode station	น้อยสุด	- การค้าขาย การเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต - การวิจัยเพื่อการพัฒนาการผลิต

แล้วทั้งหมดก็จะถูกทิ้งไว้เบื้องหลัง

18-19 ธันวาคม 2542

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย จัดสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี

17 ธันวาคม 2542

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร จัดสัมมนาวิชาการ “มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง” ณ หอประชุมใหญ่ ของ ศูนย์ฯ

งานสัมมนานี้ อ.นิธิเอียว ศรีวงศ์ อ.บัณฑิต อ่อนดำ และ อ.ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ต่างย้ำว่าเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ต้องอาศัยความเข้าใจในมิติทางวัฒนธรรม มากกว่าความเข้าใจในเชิงเทคนิค อย่างที่เป็นอยู่

6 – 7 พฤศจิกายน 2541

สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน จัดสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 1 เรื่องปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

ในการสัมมนารั้งนี้ อ.เสน่ห์ จามริก นำเสนอเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” มีความตอนหนึ่ง ที่อาจารย์ย้ำว่า

“หลักความคิดว่าด้วย เศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นเสมือนจุดประกาย
ให้เกิดความตื่นตัว ร่วมมือร่วมใจกันคิดค้นแสวงหา สิ่งที่บ้านเมืองและ
ประชาชนคนไทยต้องการอย่างแท้จริง ทั้งในเวลานี้ และวันข้างหน้า...
ไม่ใช่เพียงเฉพาะภาคเฉพาะส่วนอย่างเช่นที่กำลังเป็นอยู่”

ขณะที่ อ.ชัยอนันต์ สมุทวณิช นำเสนอเรื่อง “ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด” โดยย้ำให้เห็นจุดเด่นของทฤษฎีใหม่ใน 4 ประเด็น ได้แก่ 1) มีจริยธรรมเป็นเสาหลัก 2) เน้นความเป็นพหุนิยม 3) เน้นการพึ่งพิงอิงกัน และ 4) เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติเห็นจริงได้

“คำว่า พอเพียงมีความหมายกว้างขวางกว่าความสามารถในการพึ่งตนเอง
หรือ ความสามารถในการยืนบนขาของตัวเอง เพราะความพอเพียง หมายถึง
การที่มีความพอ คือ มีความโลภน้อย เมื่อโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย
ถ้าประเทศใดมีความคิดนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องมีความพอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภ อย่างมากคนเราก็อาจจะเป็นสุข พอเพียง
นี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าไม่ต้องเบียดเบียนคนอื่น”⁹

⁹ ส่วนหนึ่งของพระราชดำรัสเมื่อปี พ.ศ. 2541 พระองค์ทรงต้องอธิบายเรื่องนี้อีกครั้งเนื่องจากในปีที่ผ่านมามีการพูดถึงเรื่องนี้
อย่างไม่เข้าใจ ดังที่ทรงตรัสว่า “...ที่ต้องพูดเพราะว่าหนักใจ แม้แต่คนที่เป็นดอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ”

บทที่ 2

ภาพต่อจากชุมชน

ตัวแทนบ้านนาอีสาน : อย่าปลูกแบบนี้เลย มันเสี่ยง ดูผมนี่เคยทำมาก่อน
ตัวแทนบ้านขาม : ไม่เป็นไรหรอก พวกเราจัดการได้ ข้าวโพดเป็นพันๆ ต้น ไม่มีปัญหา
ตัวแทนบ้านนาอีสาน : อย่าเลย เชื้อผมเถอะ เตียวเจิง หมดตัวเป็นหนี้แบบผม
ตัวแทนบ้านขาม : เราจัดการได้ เอาเงินมาเท่าไร เราก็จัดการได้ เราจะประกันราคาข้าวโพดให้เพื่อนบ้าน

เวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกรณีศึกษาทั้ง 8 วันที่ 5 - 6 พฤษภาคม 2545 ณ โรงแรมกานต์มณีพาเลซ ในบทที่ 1 ผู้อ่านคงพอเห็นภาพการเคลื่อนไหวของกระแสเศรษฐกิจพอเพียงในระดับกว้างกันบ้างแล้ว คำถามที่ตามมาคือ แล้วข้อเท็จจริงในระดับชุมชน เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เป็นเช่นไร ในบทที่ 2 นี้ จะพยายามฉายให้เห็นภาพโดยสรุปของชุมชนตัวอย่าง 8 กรณี¹⁰ ที่คณะพวกเราได้เข้าไปแลกเปลี่ยน พูดคุย และรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้นำ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และคนอื่นๆ ในชุมชน การเก็บข้อมูลนี้ดำเนินการในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เพราะต้องการทราบข้อมูลเชิงกว้างของชุมชนเท่านั้น¹¹

กรณีศึกษาที่นำมาใช้เป็นตัวอย่าง ถูกเลือกจากสมมติฐานบางประการดังนี้

- เป็นพื้นที่ชุมชนที่เห็นความเคลื่อนไหวของกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง (ไม่ใช้การค้าขายอย่างเดียว)
- เป็นพื้นที่ชุมชนที่ริเริ่มทำข้อมูลชุมชน หรือแผนชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจในตัวเอง
- ไม่ควรเป็นพื้นที่ที่เด่นดัง เคยมีการศึกษามาก่อนมากนัก (กรณีนี้ยกเว้นที่บ้านท่าทราย เนื่องจากในระยะหลัง กลุ่มต่างๆ ในท่าทรายได้เริ่มหันกลับมาดู "ชุมชน" มากขึ้น)

กรณีศึกษาทั้ง 8 ได้แก่

1. บ้านซอนตะเคียน ตำบลซอนสมบูรณ์ อำเภอหนองม่วง จังหวัดลพบุรี
2. บ้านนาท้อเด่น หมู่ที่ 4 ตำบลถิมาตอง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
3. ชุมชนบ้านขาม หมู่ 2 ต.บ้านขาม อ.จัตุรัส จ.ชัยภูมิ
4. ชุมชนบ้านท่าทราย อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท
5. บ้านนพรัตน์ ต.นพรัตน์ อ.หนองเสือ จ.ปทุมธานี
6. บ้านนาอีสาน อ.สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
7. บ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง
8. บ้านทุ่งสัมปอ หมู่ที่ 4 ตำบลละมอ อ.นาโยง จ.ตรัง

¹⁰ เนื้อหารายละเอียดของกรณีศึกษาแต่ละกรณี ดูภาคผนวก 1

¹¹ การเก็บข้อมูลกรณีศึกษานี้ใช้การสัมภาษณ์ผู้นำ กลุ่มผู้ปฏิบัติงานต่างในชุมชน โดยใช้การไปเยี่ยมพื้นที่เฉลี่ยพื้นที่ละ 2 ครั้ง วัตถุประสงค์คือเพื่อให้เห็นภาพรวมๆ ของชุมชน มากกว่าจะเป็นการศึกษาแบบเจาะลึกตามแบบฉบับของการวิเคราะห์ชุมชน

ข้อมูลจากกรณีศึกษา สามารถสรุปให้เห็นภาพรวมของ พัฒนาการทางพฤติกรรม และความคิดที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน ดังนี้

ความคิดในการพึ่งตนเองของชุมชน

- ความคิดในการพึ่งตนเอง หรือ พึ่งพากันเองของคนในชุมชน มักมีที่มาของความคิดในทำนองนี้ จาก

หนี้สิน

ข้อมูลจากกรณีศึกษาทั้ง 8 กรณี ระบุชัดเจนว่าปัญหาเรื่อง “หนี้สิน” น่าจะเป็นแรงกดดันที่สำคัญ ที่ทำให้คนในชุมชนบางกลุ่ม หันมาคิดถึง / ถามถึง เรื่องของการพึ่งตนเอง

ปัญหาหนี้สินที่วันนี้ส่วนใหญ่แล้ว เกิดขึ้นจากการทำอาชีพเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นนาข้าว พืชไร่ พืชสวน หรือผลไม้ ล้วนแล้วแต่นำมาซึ่งหนี้สินได้ทั้งนั้น ซึ่งนั่นหมายความว่า ไม่ว่าเกษตรกรรายนั้น จะได้พยายามเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูก(แบบเชิงเดี่ยว) ไปเป็นแบบใดก็ตาม ก็ไม่ได้ช่วยให้เกษตรกรผู้นั้น มีรายได้มากขึ้น หรือ หลุดพ้นวงจรหนี้สินไปได้ชั่วร้ายดูเหมือนว่าจะกลับมีหนี้พอกพูนมากขึ้น

ขณะเดียวกัน อุปกรณ์การเกษตรสมัยใหม่ เช่น รถไถเดินตาม บั้ย ยาม้าแมลง และ เครื่องใช้ไฟฟ้า ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีก 2 ประการ ที่ยิ่งกระตุ้นให้รายจ่ายของแต่ละครัวเรือนเพิ่มขึ้น จนยากที่จะเชื่อว่า ชั่วชีวิตที่เหลืออยู่จะสามารถชำระหนี้ได้หมด ในบางพื้นที่พบว่า หนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อซื้ออุปกรณ์ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวก และรถไถเดินตาม ก่อหนี้ให้ชุมชน 1 ชุมชน ได้มากถึง 19 ล้านบาท

ภาวะหนี้สินนี้เอง ที่เป็นแรงผลักดันสำคัญที่ช่วยหันหัวเรือของชุมชน จากทิศที่จะพุ่งเป้าการผลิตไปเพื่อการขาย ไปสู่ทิศทางการพึ่งตนเอง หรือพึ่งพากันเอง แต่ในทางตรงข้ามหนี้สินเอง ก็อาจเป็นอุปสรรคต่อการคิดเรื่องพึ่งตนเองได้เช่นกัน หากไม่มี แรงอย่างอื่น ๆ ช่วยสนับสนุน

วิกฤตสร้างผู้นำ

เมื่อพิจารณาว่า นอกจากหนี้สินแล้ว ยังมีปัจจัยอื่นอีกหรือไม่ ที่มีส่วนนำมาซึ่งแนวคิดการพึ่งตนเอง จากกรณีศึกษาทั้ง 8 ชี้ว่า ภายใต้วิกฤตเรื่องหนี้สินนั้น จะมีคนอยู่ประเภทหนึ่งที่ไม่ยอมแพ้ที่จะหาทางในการปลดหนี้ โดยทั่วไปบุคคลประเภทนี้ก็เป็นหนี้ เช่นเพื่อนสมาชิกอื่นๆ ในชุมชน และโดยข้อเท็จจริงนี้ ย่อมหมายถึงว่า ในทุกหมู่บ้าน ทุกชุมชน ย่อมมีคนพื้นที่ๆ ประเภทนี้อยู่ด้วยเสมอ

ลักษณะสำคัญของคนเหล่านี้ คือ 1) มีความเป็นผู้นำทางความคิด ที่จะคอยจุดประเด็นให้เกิดการพูดคุย การปรึกษาหารือระหว่างสมาชิก โดยเฉพาะหน้าที่ของการตั้งคำถามให้คิด ให้พิจารณา (มากกว่าบอกคำตอบ) 2) โดยส่วนใหญ่เป็น

บุคคลที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในหลากหลายรูปแบบ ชอบที่จะเดินทางออกนอกหมู่บ้านไปประชุมที่นั่นที่นี่ หรือไปดูงานตาม
ที่ต่างๆ นอกจากนี้ ความคิดที่จะพึ่งตนเอง ยังได้มาจาก

- การมีแรงบันดาลใจและมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะทำการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง
- การพูดคุยแลกเปลี่ยนอยู่เป็นเวลานาน จนเกิดเป็นข้อตกลงร่วมของกลุ่มผู้นำที่ต้องการพิสูจน์ให้คนอื่นเห็น
- การศึกษาดูงานเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรแบบพออยู่พอกิน

พัฒนาการของการพึ่งตนเองในชุมชน

จุดเริ่มต้นของความคิดเรื่องการพึ่งตนเองนั้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่ามักเริ่มต้นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่มี
คำถามต่อตัวเองและคนอื่นๆ ในชุมชน ว่า

“เราจะลดหนี้ครอบครัวและหมู่บ้านได้อย่างไร โดยที่ไม่ต้องกู้ยืมเงิน”

หลังจากนั้น จึงเกิดกระบวนการสร้างกิจกรรมต่างๆ ขึ้นมา เพื่อสนับสนุนให้ไปสู่เป้าหมายเรื่อง การลดหนี้สิน จาก
กรณีศึกษาพบว่า ฐานกิจกรรมส่วนใหญ่ในชุมชน จะใช้เรื่องการออมทรัพย์ เป็นแกนหลักในการเชื่อมโยง ผลของการมีกลุ่ม
ออมทรัพย์ ในบางพื้นที่กรณีศึกษา ก็สามารถชักกลุ่มออมทรัพย์ เป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินได้อย่างดีเยี่ยม ในขณะที่
ที่บางพื้นที่ กลับใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเพียงที่เก็บเงินเท่านั้น

นอกเหนือจากนี้ การรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมอื่นๆ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป) ไม่ได้มีรูปแบบการก่อตัวที่แน่นอนตาย
ตัว ส่วนใหญ่เป็นไปตามศักยภาพของแต่ละพื้นที่ และศักยภาพของกลุ่มผู้นำ ข้อมูลจากกรณีศึกษาชี้ให้เห็นว่า ผู้นำที่มีศักยภาพ
ในแนวทางนี้ มักเป็นคนเปิดกว้าง ชอบการศึกษาดูงาน และชอบพูดคุยแลกเปลี่ยนกับคนอื่นๆ อยู่เสมอ

ข้อสังเกตเพิ่มเติม

1. หากถามเรื่อง วิธีคิดเรื่องการพึ่งตนเองของกลุ่มสมาชิกในพื้นที่กรณีศึกษา มักได้รับคำตอบ ที่ระบุถึงองค์ประกอบที่สำคัญ
ของการพึ่งตนเอง อาทิ

- ไม่มีใครมาช่วยเหลือแน่นอน ต้องช่วยตัวเอง
- ต้องมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน ทำคนเดียวไปไม่รอด
- ต้องหาทางลดรายจ่ายของครอบครัว ใช้จ่ายอย่างประหยัด
- ต้องหาทางมีรายได้เสริม

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการพึ่งตนเอง ไปสู่ในวิถีทางที่หวังว่าจะสร้างรายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำนั้นมัก
เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว โดยกระบวนการดูเหมือนว่าไม่ต้องผ่านการปรึกษาหารือกับเพื่อนสมาชิกใน
ชุมชน ในขณะที่ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการปลูกเพื่อขาย ไปสู่การพึ่งตนเองนั้น กลับดำเนินไปอย่างเชื่องช้า ใช้

เวลาพูดคุย ปรึกษาหารือกันในกลุ่มสมาชิกค่อนข้างนาน ในบางครั้งก็ต้องพากันไปดูของจริงว่ามีการทำกันไปแล้ว กว่าจะมีข้อตกลงยอมรับกันได้ อย่างไรก็ตาม กิจกรรมต่างๆ ที่ทำเพื่อการพึ่งตนเองนั้น วิธีคิดเรื่องการเพิ่มรายได้ ยังปกคลุม วิธีคิดเรื่องการลดรายจ่าย อย่างชัดเจน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ในข้อสังเกตประการที่ 2 นี้ อาจเป็นข้อเท็จจริงที่ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนพึ่งตนเองในโลกความจริงนั้น ประกอบด้วยสมาชิกที่ไม่ได้คิดจะพึ่งตนเองรวมอยู่ด้วย ซึ่งจากการประเมินจำนวนคนในชุมชนที่มีวิถีคิดเรื่องการพึ่งตนเองค่อนข้างชัดเจนของผู้นำชุมชน ประมาณว่ามีคนประเภทนี้อยู่ประมาณไม่น่าเกินร้อยละ 10 ของสมาชิกในหมู่บ้าน

กิจกรรมที่มีเป้าหมายมุ่งสู่การพึ่งตนเอง

ในแต่ละพื้นที่การศึกษา จะมีกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่ดำเนินการโดยคนในพื้นที่อยู่หลายกิจกรรม พอที่จะจัดเป็นกลุ่มกิจกรรมได้ดังนี้

1. สถาบันการเงินชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ประเภทต่างๆ เป้าหมายเพื่อระดมเงินออมของคนในชุมชน
2. กลุ่มกิจกรรมแปรรูป เช่น กลุ่มดัดเย็บเสื้อผ้า โรงสีข้าว ธนาคารข้าว แปรรูปของใช้ในครัวเรือน เป้าหมาย เพื่อมุ่งเพิ่มรายได้ผ่านตัวกิจกรรมที่ทำ
3. กลุ่มกิจกรรมรวมซื้อ ขาย เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตการตลาด เป้าหมาย เพื่อลดรายจ่ายของครอบครัว
4. กลุ่มกิจกรรมการจัดสวัสดิการ เช่น กองทุนสวัสดิการในรูปแบบต่างๆ
5. กลุ่มกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร เช่น ธนาคารขยะ กลุ่มป่าชุมชน

และโดยข้อเท็จจริง เราจะสามารถสังเกตเห็นถึงปฏิสัมพันธ์ในมิติของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่างๆ และปฏิสัมพันธ์ในมิติด้านสังคม การสร้างเงื่อนไขใน 2 มิติข้างต้น ย่อมนำมาซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับกลุ่ม และของปัจเจกที่เป็นสมาชิกกลุ่มได้อย่างมีศักดิ์สงสย ไม่ว่าจะเป็นความ

- สัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสถาบันการเงิน กับ กลุ่มโรงสีข้าว
- กลุ่มกิจกรรมสวัสดิการ กับกลุ่มสถาบันการเงิน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส
- กลุ่มผู้ปลูกสมุนไพร กับ กลุ่มแปรรูปสมุนไพร เป็นต้น
- กลุ่มกิจกรรมรวมซื้อ ขาย กับ คนทั้งชุมชน
- กลุ่มกิจกรรมแปรรูป กับ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าในบางพื้นที่ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ขยายไปสู่กลุ่มอื่นๆ ในระดับตำบล และจังหวัดด้วย เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ขยายออกไปนี้ ชัดเจนว่าก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านการตลาด สายสัมพันธ์ทางสังคม ความรู้ และประสบการณ์

ข้อสังเกตนี้อาจเป็นข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นว่า 1) เวลาเรากล่าวเรื่องการพึ่งตนเอง เรากำลังหมายถึงการพึ่งพากันเองของคนในชุมชนด้วย (และในบางพื้นที่อาจเป็นคนในตำบล หรือในจังหวัดเดียวกัน) และ 2) การพึ่งตนเองในมิติวิถีชีวิตของชาวบ้าน มิใช่มีเฉพาะเรื่องรายได้ รายจ่ายทางเศรษฐกิจ เท่านั้น แต่มีมิติทางสังคม ก

และเมื่อพิจารณาเฉพาะในฐานคิดด้านเศรษฐกิจ ที่กลุ่มกิจกรรมมีเป้าหมายใน 2 ลักษณะ ได้แก่ เป้าหมายเพื่อการเพิ่มรายได้ และเป้าหมายเพื่อการลดรายจ่าย จากกรณีศึกษาทั้ง 8 พบว่าแนวโน้มของกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง ส่วนใหญ่ ยังมีวิธีคิดเรื่องการเพิ่มรายได้ มากกว่า การลดรายจ่าย ภายใต้วิธีคิดเช่นนี้ จึงยังต้องผูกติดกับ หรือขึ้นกับ ตลาดภายนอก และ ความสามารถในการจัดการ เป็นสำคัญ

ขณะเดียวกัน การคิดเพิ่มรายได้จากสินค้าของชุมชน ก็ยังมีข้อจำกัดในความหลากหลายของชนิดสินค้า ที่ชุมชนไม่สามารถผลิตให้มีความแตกต่างกันออกไปได้

ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 3 นี้เอง (ตลาดภายนอก, การจัดการ, ความแตกต่างของสินค้า) ที่จะเป็นอุปสรรคสำคัญของวิธีคิดที่จะเพิ่มรายได้จากการขายสินค้าชุมชน และอาจกลายเป็นอุปสรรคของการพึ่งตนเองไปด้วย ซึ่งปรากฏว่าเป็นอุปสรรคในพื้นที่กรณีศึกษาบางแห่งด้วย

ส่วนเป้าหมายเพื่อการลดรายจ่าย ซึ่งปรากฏเป็นวิธีคิดรองของการพึ่งตนเองในพื้นที่กรณีศึกษาส่วนใหญ่นั้น ในทุกพื้นที่กรณีศึกษา ชี้ให้เห็นถึงผลที่มีประสิทธิภาพอย่างแท้จริงในการลดภาระหนี้สิน แต่ควรกล่าวไว้ด้วยว่า การลดรายจ่ายภายใต้สภาพแวดล้อมของสื่อโฆษณาที่เป็นอยู่เช่นทุกวันนี้ ก็เป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง เราจึงพบว่าในบางพื้นที่กรณีศึกษา แม้แต่คนในชุมชนเอง ก็ยังไม่ยอมใช้ของแปรรูปของชุมชน แทน ของบริษัทภายนอก

เงื่อนไขความสำเร็จในการพึ่งตนเองในชุมชน

ข้อมูลจากกรณีศึกษา พอจะสรุปเงื่อนไขที่จะหนุนช่วยให้กิจกรรมการพึ่งตนเอง เกิดเป็นมรรคเป็นผล น่าจะมีเงื่อนไขดังนี้

1. กลุ่ม / การมีส่วนร่วม / การเห็นความสำเร็จ หรืออุปสรรค ซึ่งจะช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้แข็งแกร่งมากขึ้น และยังเป็นการดึงให้คนอื่น ๆ ในชุมชน เข้ามาร่วมทำกิจกรรมในแนวทางนี้ด้วย
2. ผู้นำที่คอยจุดประเด็นความคิด เป็นผู้คอยตั้งคำถาม ให้สมาชิกทบทวนตัวเอง
3. การสนับสนุนจากภายนอก
4. ความสามารถในการจัดการ / ความสามารถด้านการตลาด
5. มีวิธีคิดเรื่องการลดรายจ่าย นำ วิธีคิดเพิ่มรายได้

ขณะเดียวกันอุปสรรคสำคัญของการพึ่งตนเองในหลายพื้นที่อยู่ที่ 1) วิธีคิดเพิ่มรายได้ ยังเป็นหลักมากกว่า วิธีคิดลดรายจ่าย 2) คำนิยามจากสื่อโฆษณาที่ไม่เหลือที่ว่างให้แก่ความคิดที่จะพึ่งตนเอง และ 3) แรงกดดันเรื่องหนี้สิน อุปสรรคเหล่านี้ ทำให้ปัจเจกบุคคลไม่สามารถก้าวเข้าสู่หนทางของการพึ่งตนเองได้อย่างที่ควรจะเป็น

กล่าวโดยสรุป เศรษฐกิจพอเพียง หรือ เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ที่เห็นและเป็นอยู่ในปัจจุบันนั้น กล่าวได้ว่าในระดับชุมชนนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับการเพิ่ม “รายได้” (หรือที่คุณหมอประเวศ บอกว่าเป็น “พุทธศาสตร์การ

สร้างสุข”) จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ทั้งที่อยู่บนฐานทรัพยากรของชุมชน หรือที่นำวัตถุดิบจากที่อื่นมาแปรรูป มีอยู่เป็นเพียงส่วนน้อยมากที่สามารถเข้าถึงวิถีคิดของเศรษฐกิจพอเพียง ในแบบที่มองเห็นและเข้าใจชีวิต (หรือที่คุดหมอประเทศบอกว่า เป็น “ยุทธศาสตร์การแก้ทุกข์”) ขณะที่สังคม และการผลักดันในเชิงนโยบายนั้น กลับเดินสวนทางออกไปจากกระแสพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือพุทธเศรษฐศาสตร์อย่างไม่ต้องสงสัย และไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใด ย่อมไม่มีที่ว่างให้กับคำแก้ตัวใดๆ สำหรับการตัดสินใจเลือกของสังคมครั้งนี้

บทที่ 3

กรอบวิธีรู้และแนวการประมวลภาพ

“การพัฒนาที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน พัฒนายูนบนสมการเดิมๆ ไม่ได้เปลี่ยนอะไร ที่เปลี่ยนเป็นเพียงตัวแปรบางตัว ใส่โครงการนั้น ถอดโครงการนี้ คำตอบที่ได้ ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเดิม”

เนาวรัตน์ พลายน้อย

กล่าวถึงงานศึกษาเรื่อง ระบบคิดเกี่ยวกับความยากจนและคนจนในประเทศไทย

โครงการวิจัยสังเคราะห์ความรู้เพื่อพัฒนายุทธศาสตร์แก้ความยากจน

วันที่ 25 มกราคม 2546 ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

มหาวิทยาลัยมหิดล

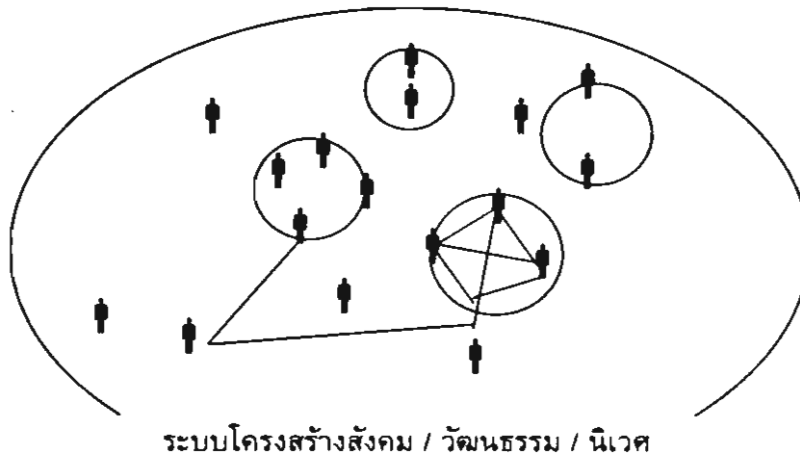
ก่อนจะก้าวลงไปสู่การวิเคราะห์ วิเคราะห์ ภาพของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจพอเพียง และข้อเท็จจริงของกรณีศึกษาทั้ง 8 กรณี ผมควรได้บอกจุดยืน หรือได้กล่าวถึงกรอบคิดที่ผมได้หยิบยืมมาใช้เป็นแว่นในการมอง ในการนี้จะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้น หากผู้อ่านมีท่าทีต่อการอ่านอย่างวิพากษ์ (critical reading) นั่นคือการอ่านสิ่งที่วิเคราะห์ (ตัวบท) ด้วยมุมมองที่แตกต่างออกไป มากกว่าจะเข้ามาทำหน้าที่วิเคราะห์เช่นเดียวกับผม เพราะการมีท่าทีการอ่านอย่างวิพากษ์เท่านั้น จะช่วยให้เกิดความคิด หรือคำถามใหม่เพื่อทำให้งานชิ้นถัดๆ ไป มีความสมบูรณ์มากขึ้น

ผมใคร่ขอเสนอจุดยืน หรือวิธีคิดที่ผมจะใช้เป็นกรอบในการมองเพื่อสร้างความเข้าใจข้อมูลในส่วนที่ผ่านมา 3 กรอบความคิด ได้แก่

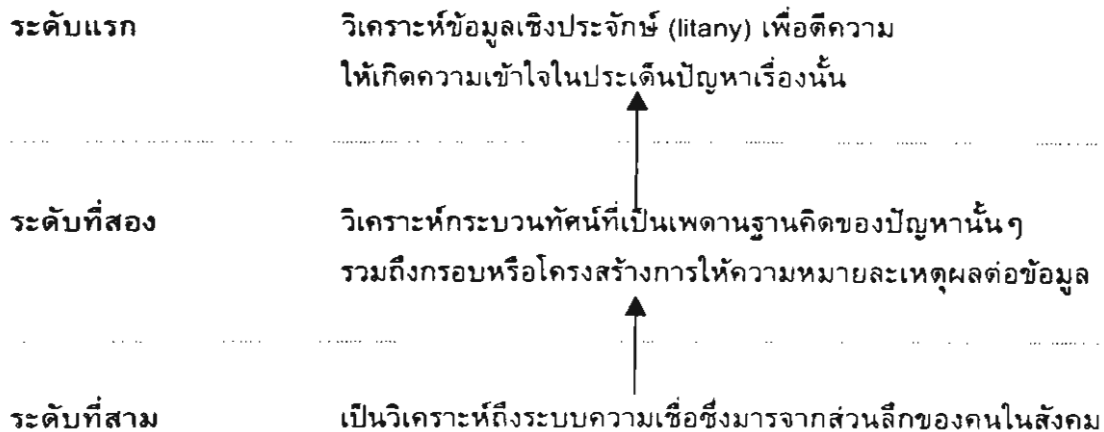
1. เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ โดยยึดข้อเสนอของ อ.อภิชาต พันธุเสน (2544) ที่ได้ทำการวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าเนื้อแท้ก็คือ “พุทธเศรษฐศาสตร์” นั่นเอง ภายใต้การนำเสนอข้อวิเคราะห์นี้ อ.อภิชาต ได้ชี้ให้เห็นคำหลักๆ ที่สำคัญต่อความเข้าใจพุทธเศรษฐศาสตร์ ได้แก่
 - ความซื่อตรง ไม่โลภ และไม่เบียดเบียนผู้อื่น
 - การลดอรรถประโยชน์ (utility) หรือ การลดกิเลส
 - การสะสมปัญญาเพื่อการมีชีวิตที่ดี เป็นหลัก
2. การวิเคราะห์ชุมชนเชิงระบบ¹² เป็นเครื่องมือที่นักพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่ได้ใช้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจชุมชนได้เป็นระบบอย่างดี ภายใต้เครื่องมือการวิเคราะห์ชนิดนี้จะทำให้เห็นถึงโครงสร้างต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชนและเป็นโครงสร้างที่ช่วยทำให้ปัจเจกและส่วนรวมอยู่ร่วมกันได้ ทั้งโครงการทางสังคม โครงสร้างทางวัฒนธรรม เช่น สายเครือ

¹² ดูตัวอย่าง กาญจนา แก้วเทพ (2538) เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา อุทัย คุลเกษม (บรรณาธิการ) (2536) คู่มือวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

ญาติ กลุ่มเอารวม และโครงสร้างทางนิเวศวิทยา โดยเชื่อว่าด้วยการวิเคราะห์เช่นนี้เท่านั้น จึงจะทำให้เราเข้าใจชุมชนได้
 อย่างเป็นองค์รวม ปัจจุบัน มีการประยุกต์เครื่องมือในแนวทางนี้ด้วย อาทิ แผนชุมชนพึ่งตนเอง¹³

3. การวิเคราะห์เหตุปัจจัยเชิงซ้อน¹⁴ เป็นเครื่องมือเพื่อการรู้แบบใหม่ที่น่าเสนอโดยกลุ่มนักวิจัยอนาคตศึกษา ที่มีฐานความคิดใหม่ในเรื่องของระบบความรู้ความคิดของมนุษย์ที่ว่า 1) ความรู้ เป็นกระบวนการปรุงแต่ง ปัญหาและวิกฤตต่างๆ นั้นอยู่ที่ “วิธีคิด” หรือฐานคิดและฐานอำนาจทางสังคมของนักวิจัยและนักนโยบาย 2) มนุษย์สร้างความรู้ได้หลายวิธี และ 3) อนาคตของสังคมโลกเป็นสิ่งที่ซับซ้อนเกินกว่าวิธีการใดวิธีการหนึ่งจะให้คำตอบได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีระดับชั้นตามกระบวนการสร้างความรู้ได้ดังนี้

¹³ ดูตัวอย่างใน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (2545) 108 วิธี : แผนชุมชนพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ. เสรี พงศ์พิศ (2545)

¹⁴ ดูตัวอย่างงานศึกษาของ Inayatullah (1998; 2002), Wildman and Inayatullah (1996) Hall-taylor (2002) ซึ่งโอภาส ปัญญา และสุรัช รัชชาชาติ (2546) นำมาใช้เป็นกรอบในการสังเคราะห์งานวิจัยความยากจน ดูรายละเอียดในบทความข้อ
 บ่งความคิด : การวิเคราะห์มูลเหตุเชิงซ้อนของความยากจนในประเทศไทย โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์ความรู้เพื่อพัฒนา
 ยุทธศาสตร์แก้ปัญหาความยากจน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

ส่วนการเขียนประมวลภาพนั้น ผมจะเขียนโดยการแบ่งเป็นหัวข้อๆ เพื่อให้ง่ายต่อการเขียนและการอ่าน ทั้งนี้หัวข้อแต่ละหัวข้อจะพยายามเรียงร้อยให้เป็นเรื่องราวที่มีความต่อเนื่อง

บทที่ 4

ความจริงว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง

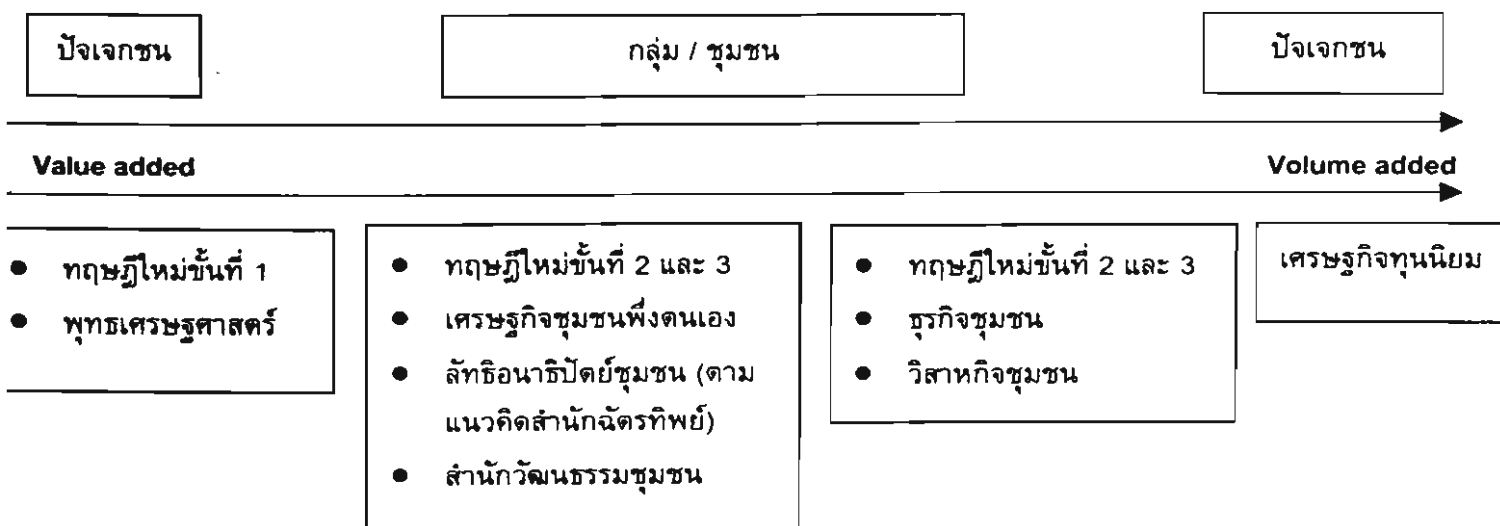
ในส่วนนี้ ผมจะพยายามอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในบทที่ 1 และ บทที่ 2 (ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละกรณีอยู่ในภาคผนวกที่ 1) โดยใช้กรอบวิธีคิดที่ผมได้กล่าวถึงพอสังเขปในบทที่ 3 คำอธิบายปรากฏการณ์ต่อจากนี้ พึงอ่านด้วยความระลึกละเอียดเสมอว่า ผมเองก็มีข้อจำกัดในความเข้าใจที่ลึกซึ้งในหลักพุทธธรรม นอกจากนี้ยังมีอคติส่วนตัวอีกด้วยการระลึกถึงดังกล่าว จะช่วยให้ผู้อ่านมีระยะห่างพอที่จะตั้งข้อสังเกตถึงด้วยบทที่ปรากฏได้อย่างถนัดๆ

ความพหุวัของเศรษฐกิจพอเพียง

เนื้อหาข้อมูลในบทที่ 1 สะท้อนให้เห็นถึง เนื้อหาที่หลากหลายของสิ่งที่สังคมเรียกว่า “เศรษฐกิจ พอเพียง” มีเนื้อหาทั้งในเชิงของการให้คุณค่า (value added) ตั้งแต่ในระดับปรัชญา คุณธรรม การกลับคืนสู่จิตวิญญาณ ไปจนถึงเนื้อหาในเชิงการเพิ่มมูลค่า (volume added) การเชื่อมโยงสินค้าของชุมชนกับโลกด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ การเพิ่มศักยภาพแบรนด์แม่ท้องถิ่น การเปิดตลาด-ลานค้าชุมชน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของผลผลิตท้องถิ่น การตั้งกองทุนหมู่บ้านเพื่อเพิ่มเม็ดเงินเข้าสู่ระบบ การพัฒนาศักยภาพกลุ่มอาชีพ เป็นต้น

ความหลากหลายของเนื้อหาที่สื่อสารผ่านหน้าหนังสือพิมพ์เพื่อส่งผ่านให้สาธารณชนได้ซึมซาบนี้เป็นความหลากหลายที่อยู่บนฐานคิดของเศรษฐกิจพอเพียงหรือพุทธเศรษฐศาสตร์จริงหรือ และสังคมโดยรวมเข้าใจเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะเช่นนี้ (ในความหมายที่ว่าอะไรก็ได้ที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กระทำกับชุมชนฐานราก) ใช่หรือไม่

ต่อคำถามข้างต้นนี้ การนางานศึกษาวิจัยของนักคิด นักวิชาการที่ได้ทำการศึกษาวิจัย มาเป็นหลักในการกำกับจัดกลุ่ม น่าจะทำให้เห็นถึงภาพรวมทั้งหมดได้ชัดเจน

ผมได้จัดกลุ่มงานวิชาการของนักคิด นักวิชาการ (ตามกลองสี่ซิม) เพื่อนำมาใช้ในการจำแนกให้เห็นทิศทางของเนื้อหาของชาว และตัวละคร (ปัจเจก / กลุ่ม / ชุมชน) ที่กลุ่มงานวิชาการพยายามให้คำอธิบาย โดยในกลุ่มความคิดด้านซ้ายมือสุด เป็นกลุ่มความคิดที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มคุณค่าของชีวิต (Value added) ในชีวิตความคิดนี้ มีแนวคิดทฤษฎีที่พยายามอธิบาย ได้แก่ ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 พุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งต่างให้ความสำคัญต่อปัจเจกและการปฏิบัติตัวของปัจเจกต่อผู้อื่น โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยสี่ในการดำรงชีพ ซึ่งเห็นว่าปัจจัยสี่จะเป็นฐานรองรับหรือเป็นที่ตั้งของชีวิต และคุณค่าที่ถึงงามสูงขึ้น¹⁵ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการเข้าใจในเป้าหมายของชีวิต ที่กิจกรรมต่างๆ ของชีวิตต้องดำเนินไปเพื่อจะลดความทุกข์

หากมองในแง่การแย่งชิงความหมายเพื่อสื่อความกับสังคมโดยรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง ในชีวิตความคิดนี้มีบทบาทน้อยมาก ทั้งนี้มีงานศึกษาวิจัยที่เป็นฐานคิดของกลุ่มนี้อยู่ไม่มาก อาทิ งานของท่านพุทธทาส งานของพระธรรมปิฎก งานของ อ.อภิชาติ พันธเสน งานศึกษากลุ่มอโศก และงานของปรียานุช พิบูลสราวุธ งานชิ้นสุดท้ายนี้ถือเป็นความก้าวหน้าในส่วนของการพัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น

ขณะที่อีกกลุ่มความคิดหนึ่ง เป็นกลุ่มความคิดที่แพร่หลายในหมู่นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมืองและนักวิชาการฝ่าย communismiticism ถือได้ว่าเป็นกลุ่มความคิดที่มีแนวร่วมจากหลากหลายภาคี มีงานวิชาการงานศึกษาวิจัยขั้นพื้นฐานที่ทยอยตีพิมพ์ออกมาอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่า 20 ปี จนสามารถลงหลักปักฐานเป็นสำนักคิดอยู่จำนวนไม่น้อย¹⁶ นอกจากนี้ยังมีงานพัฒนาในระดับชุมชนทั่วประเทศจำนวนมาก กลุ่มความคิดนี้ได้พยายามพิสูจน์ให้เห็นความสำคัญอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่ 1) ความสำคัญและความจำเป็นของการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม/ชุมชน และ 2) ศักยภาพของชุมชนในการจัดการชีวิตของชุมชนเอง

กลุ่มความคิดที่ 3 ซึ่งเป็นกลุ่มความคิดด้านขวาที่ค่อนข้างให้ความสำคัญกับการเพิ่มมูลค่า (volume added) ให้แก่ทรัพยากรในชุมชน เป็นกลุ่มแนวคิดที่นำเสนอจุดยืนอยู่บนสมมูลระหว่างทุนนิยมและชุมชนนิยม โดยมีความเชื่อว่าหากมี “ระบบการจัดการ” ที่ดี ชุมชนก็สามารถที่จะทำธุรกิจการค้าขายกับภายนอก ซึ่งจะเป็นการสร้างประโยชน์ในแง่เม็ดเงินให้แก่คนในชุมชนได้ ระบบการจัดการที่ดี หมายถึง การมีหน่วยทางการออมทรัพย์ หน่วยทางการค้า หน่วยทางการผลิตแปรรูป มีความรู้เรื่องการจัดการบัญชี มีความรู้เรื่องการตลาด มากไปกว่านั้นหากขาดระบบเหล่านี้ยังมีการเสนอให้องค์กรธุรกิจภายนอก เข้าไปทำการผลิตที่หมู่บ้านเลย¹⁷ ควรกล่าวไว้ด้วยว่ากลุ่มความคิดที่ 2 และ 3 นั้น มีความเชื่อเรื่องความเป็นชุมชนอยู่เป็นพื้นฐานเหมือนกัน (และมีนัยยะของการนำเสนอเพื่อการตอบโต้แนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญเติบโตเน้น

¹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2537) เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ หน้า 51 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3

¹⁶ ดูรายละเอียดของกลุ่มความคิดนี้ในงานของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544) แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม, มุณินิวัฏทธรณ์ งานอื่นๆ ของโครงการวิจิตรธรรม และของหนังสือชุดเศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) นอกจากนี้ยังมีงานด้านสิทธิชุมชน คุ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) (2543) พลวัตรของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนทัศน์และนโยบาย, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

¹⁷ ดูรายละเอียดของกลุ่มความคิดนี้ในงานของ พิทยา ว่องกุล (2533) วิธีทำเงินล้านในหมู่บ้าน, กรุงเทพฯ : ชุมชนพัฒนา และงานของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ธุรกิจชุมชน : เส้นทางที่เป็นไปได้ กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

การรวมศูนย์ ซึ่งได้สร้างปัญหาสังคมตามมามากมาย) หากแต่การแสดงออกของกลุ่มที่ 3 นั้น มีมิติทางด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแปรรูป การจัดการของชุมชนที่ชัดเจนมากกว่า ในขณะที่กลุ่มความคิดที่ 2 นั้นให้ความสำคัญกับการมองเป็นภาพรวมของความเป็นชุมชน เช่นเรื่อง สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และทั้งนี้ หากใช้กรอบคิดของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ มาวิเคราะห์กลุ่มความคิดที่ 2 และ 3 แล้ว จะเห็นว่าทั้ง 2 กลุ่ม ไม่ได้เน้นหรือให้ความสำคัญกับการลดกิเลส อย่างไรก็ตามข้อถกเถียงนี้อาจเติมเต็มได้ด้วยข้อเสนอเรื่อง ธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ ของท่านพุทธทาสภิกขุซึ่งได้บรรยายธรรมไว้และได้รวบรวมเป็นหนังสือ (พุทธทาส, 2518) หรือ ธรรมมิกสังคม ที่ นพ.ประเวศ วะสี เสนอไว้ว่าเมื่อปี 2538 (ประเวศ วะสี, 2538) ที่ทั้ง 2 ท่าน เสนอให้เป็นสังคมที่เผด็จการกิเลส เพราะถ้าปล่อยให้เป็นเสรีนิยม มนุษย์จะถูกกิเลสครอบงำ

ปัญหาของระบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปัญหาของระบบวิถีคิด

หากเชื่อว่าพฤติกรรมแสดงออกของมนุษย์นั้น ถูกกำกับด้วยวิถีคิด วิธีการมองโลก หรือมองชีวิต นั้นหมายความว่า หากวิถีคิด วิธีมองโลกหรือมองชีวิตไม่ได้เปลี่ยนแปลง พฤติกรรมแสดงออกของมนุษย์ย่อมไม่เปลี่ยนแปลงเช่นกัน ไม่ว่าเราจะพยายามสร้างตัวแปร ใส่เงื่อนไข หรือโครงสร้างใดๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมก็ตาม ก็คงไม่เกิดมรรคผลอันใด

สมมติฐานข้างต้น สามารถสังเกตเห็นได้ทั้งในระดับเนื้อหาว่า ที่สะท้อนว่า ภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจเพียงแค่ 3 ปี สังคมเรากำลังหวนกลับเข้าไปสู่การเดินในเส้นทางที่ครั้งหนึ่ง เคยนำเราไปสู่ความหายนะมาแล้ว (ดูเนื้อหาในระหว่างปี 2544-2545 ตารางที่ 1 หน้า 13 และตารางที่ 2 หน้า 20) นั้นสะท้อนให้เห็นว่า วิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 นั้น สังคมไทยแทบไม่ได้มีวิถีคิดใหม่ต่อการปรับเปลี่ยนเส้นทางชีวิต หรือวิถีการดำเนินชีวิตเลย

เมื่ออยู่บนฐานวิถีคิดเดิมๆที่มุ่งหยานอยากเติบโตไปข้างหน้า “เศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง” จึงถูกมองว่า ที่เป็นอย่างนี้คือต้องได้รับการปรับปรุงและพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้มากขึ้น เช่น การเพิ่มช่องทางการตลาดกับต่างประเทศโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การเพิ่มเงินอัดฉีดลงไปในระดับชุมชนเพื่อให้เกิดการผลิตและการบริโภค การพัฒนากระบวนการแปรรูปให้ได้มาตรฐาน การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้มีความสวยงาม เป็นต้น

ส่วนในพื้นที่การศึกษาทั้ง 8 แห่ง เมื่อพิจารณาลงไปในรายละเอียดในเชิงกรอบคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น สามารถอธิบายกรอบคิดได้ใน 2 นัยยะ ได้แก่

* นัยยะแรก เป็นความเข้าใจระดับวิถีคิด

องค์ประกอบสำคัญในส่วนความเข้าใจระดับวิถีคิด ประกอบด้วยคำอธิบาย 3 ส่วน (ซึ่งเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับชีวิตของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ) ได้แก่

รู้ว่าสัจจะของชีวิตคืออะไร

รู้ว่ากินเพื่ออะไร อยู่ไปเพื่ออะไร รู้ว่าสวมเสื้อผ้าไปทำไม

รู้ว่าหนี้สินที่มีนั้น เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

หรือก็คือ การเข้าใจชีวิต / การเท่าทันตัวเอง

รู้ว่าต้องละความโลภ / กิเลส

รู้ว่าต้องพึ่งพาทายนอกให้น้อยลง รวบรวมและใช้สิ่งของจากภายในชุมชนที่มีอยู่ให้มากขึ้น

รู้ว่าต้องประมาณตนมากขึ้น ระมัดระวังมัสติมากขึ้น

รู้ว่าความสุขเกิดได้จากการไม่มีหนี้สิน

รู้ว่าเมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมต้องอิงอาศัยกัน

รู้ว่าต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน / พึ่งพาอาศัยกัน อยู่คนเดียวไปไม่รอด

เราเข้าใจความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในส่วนนี้ ด้วยคำเรียกสั้นๆ (แต่ทำความเข้าใจค่อนข้างยาก) ว่าหมายถึง "ความเข้าใจในชีวิตตัวเอง"

• นัยยะที่สอง เป็นความเข้าใจระดับวิถีปฏิบัติ

ในส่วนความหมายที่เป็นความเข้าใจระดับวิถีปฏิบัติ สามารถจำแนกความหมายได้ 2 ลักษณะ (ซึ่งเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับความเป็นกลุ่ม หรือ กับการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในกลุ่ม) ได้แก่

ลักษณะที่เป็นภาระงานอาชีพที่สร้างรายได้

งานอาชีพในแนวทางเศรษฐกิจพึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่เกี่ยวกับขนาดของทุน กล่าวคือ เป็นการผลิตโดยใช้ทุนจำนวนมากก็ได้ หรือ ที่มีการผลิตที่ใหญ่กว่าครัวเรือน หรือ กลุ่ม ก็ได้

เน้นสมดุลข้างใน-ข้างนอก เช่น ในกรณีที่ทำร้านค้าชุมชน ก็ต้องจัดให้มีทั้งสินค้าที่นำมาจากภายนอก และ สินค้าที่ผลิตได้ในชุมชน วางขายในปริมาณที่พอๆ กัน

เน้นความหลากหลาย เช่น ปลูกพืชหลากหลายประเภท หรือ การมีอาชีพหลัก รองหลายอย่าง

เน้นสมดุลรายรับ-รายจ่ายของครัวเรือน ของกลุ่ม ของชุมชน

ส่วนที่เป็นกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเอง และ พึ่งพากันเอง

การทำกิจกรรมที่เป็นการรวมกันซื้อ - รวมกันขาย เพื่อให้สินค้าที่ต้องซื้อจากภายนอก ซื้อได้ในราคาที่ถูกลง และทำให้ราคาของสินค้าที่ผลิตจากชุมชน มีราคาสูงขึ้น

การจัดตั้งร้านค้าภายในชุมชน โดยมุ่งที่จะขายสินค้าในราคาถูกที่สุดให้แก่คนในชุมชน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นฐานชีวิต ฐานอาชีพของชุมชน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของอาชีพโรงสีข้าวในชุมชน ที่ให้บริการสีข้าว โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแก่สมาชิกในชุมชน

กลุ่มออมทรัพย์ ที่ระดมเงินออมภายในชุมชนเอาไว้ให้คนที่ไม่มีเงินลงทุน ได้กู้ไปใช้ในการผลิต ได้กู้ไปใช้หนี้ในระบบ หรือมีกองทุนสวัสดิการ ที่เอาไว้ช่วยเหลือกันในยามที่มีความจำเป็น

ธนาคารขยะ ธนาคารปลา ธนาคารพรรณไม้ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของความพยายามที่จะเก็บรวบรวมทรัพยากรต่างๆ ของชุมชน ซึ่งสามารถแปลงเป็นเงินสดเงิน หรือสามารถขยายไปช่วยเหลือกันได้

กองทุนข้าว ธนาคารข้าว ซึ่งเป็นระบบการจัดการข้าวที่มีประสิทธิภาพ และมีไว้ช่วยเหลือกันในยามที่ใครในชุมชนหมู่บ้าน ไม่มีข้าวกิน

กองทุนกลางของหมู่บ้าน ที่เอาไว้ใช้ประโยชน์สาธารณะ เช่น ทุนการศึกษา ทุนให้ผู้พิการ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเฉพาะในส่วนของความเข้าใจในระดับกรอบวิธีคิด มีความน่าสนใจปรากฏให้เห็นว่ามี ปัจเจกชนอยู่ 2 ประเภท ที่เห็นเรื่องนี้แตกต่างกัน กล่าวคือ

กลุ่มหนึ่ง พยายามอธิบายจากมุมมองของคนที่พบทางตันของชีวิตด้วยตัวเอง บุคคลทั้งหมดในกลุ่มนี้ ประสบปัญหาเรื่องหนี้สิน อันเป็นผลพวงมาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งทำให้ไม่มีทางออกอื่นเหลืออยู่เลย เหลือเพียงทางเดียว นั่นคือ การพึ่งตนเองในทุกๆ เรื่อง ในทุกๆ ทาง

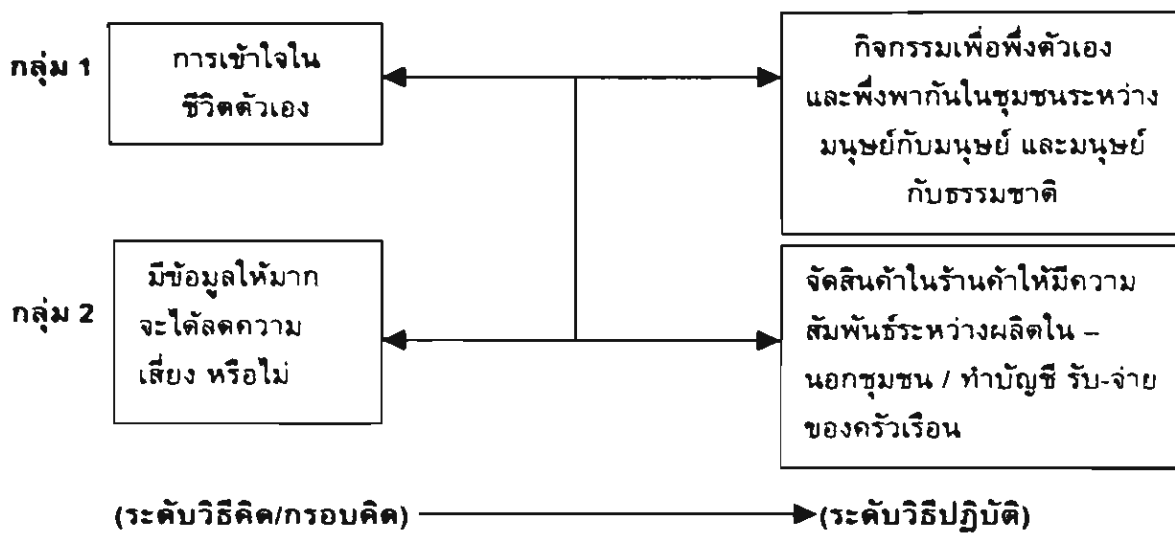
กลุ่มที่สอง จะเข้าใจเรื่องการพึ่งตนเอง หรือพึ่งพาตนเอง จากหลักของความไม่ประมาท การมีสติในการใช้ ในการบริโภค มีความรู้ ข้อมูลที่เพียงพอในการตัดสินใจ มีความรู้เรื่องการจัดการ ระวังความเสี่ยงต่างๆ เป็นต้น ความเข้าใจนี้เกือบทั้งหมด ได้รับมาผ่าน การฟัง การอ่าน การเข้าร่วมประชุมสัมมนาตามแบบทั้งสิ้น

ความแตกต่างของปัจเจกทั้ง 2 กลุ่มนั้น สำหรับในทางพุทธธรรมแล้วมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยนัยยะเป็นการเปรียบเทียบกัน ระหว่างปัจเจกที่มีปัญญา เป็นปัญญาที่เห็นทางออกของชีวิต เป็นปัญญาที่สามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง กับ ปัจเจกกลุ่มสองที่มีความฉลาดรอบรู้ มีความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูล วางแผนการตลาด

อ.อภิชัย พันธเสน (2544) ยังชี้ว่า “...จะเห็นได้ว่าจุดยืนแบบพุทธและพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตหลัก หรือเป็นวิธีการผลิต ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของพุทธเศรษฐศาสตร์ เป็นระบบ ปัญญา นิยม มิใช่ทุนนิยม”

คำอธิบายจากจุดยืนนี้ ทำให้เห็นว่า กระบวนการถ่ายทอด เผยแพร่เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือการพึ่งตนเอง หากไปเน้นที่ตัวความรู้ในทางเทคนิค ซึ่งเป็นที่นิยมทำกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเทคนิคด้านการจัดการเงินทุน การจัดการด้านตลาด การปลูกพืชผสมผสาน การทำปุ๋ยชีวภาพ อาจทำได้ดีอย่างมาก เพียงแค่ให้ความเข้าใจในเชิงรูปธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง หรือการพึ่งตนเอง ส่วนความหมายในระดับวิธีคิดนั้นยังเป็นเรื่องที่ต้องพักสงสัยไว้ก่อน และควรตั้งข้อสังเกตต่อความเข้าใจในระดับวิธีปฏิบัติว่า คำอธิบายดังกล่าว ไม่อาจสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของปัจเจกที่มีวิธีคิดต่างๆ กันได้ เนื่องจากพบว่าปัจเจกทั้ง 2 กลุ่ม ต่างก็มีวิธีการผลิต การดำเนินกิจกรรม การจัดการ ไปในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

และด้วยเหตุผลข้างต้นนี้ บอกเราว่า การอธิบาย “การพึ่งตนเอง ความพอเพียง การพึ่งพาอาศัยกัน” ผ่านตัวกิจกรรมในรูปแบบวิธีปฏิบัติต่างๆ อาจไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของปัจเจกทั้ง 2 กลุ่มเลย

ปัจจัยเงื่อนไขของเศรษฐกิจพอเพียง

“ปัจจัยเงื่อนไข” มักเป็นส่วนผสมที่ไม่ค่อยลงตัวนักในคำอธิบายของความเป็นกลุ่ม หรือ ความเป็นชุมชน อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของพุทธศาสนา ปัจจัยเงื่อนไขในฐานะมนุษย์แต่ละคน พึ่งปฏิบัติในหนทางเดียวกันนั่นคือ การลดความทุกข์

จากข้อสังเกตที่ผ่านมา การพึ่งตนเองในระดับปัจเจกบุคคล ควรเป็นระดับที่ต้องได้รับความสนใจให้มากขึ้นกว่าเดิม¹⁹ เพราะดังได้กล่าวแล้วว่าน่าจะเป็นปัจจัยชี้ขาดอย่างแท้จริงในประเด็นการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง ในระดับนี้จากการศึกษาพบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขอยู่ 2 ประเภท ที่มีพฤติกรรมแสดงออกให้เห็นถึงการพึ่งตนเอง และการพึ่งพากันเอง ได้แก่

1) ปัจจัยเงื่อนไขทางต้น (ทางต้น เป็น เว้นไขที่พอเพียง)

ทางต้นเป็นเว้นไขที่พอเพียง กลุ่มคนพวกนี้พร้อมที่จะเปลี่ยน แต่เว้นไขที่จำเป็นที่ต้องเข้ามาสนับสนุน คือ หนึ่ง ต้องมีเครื่องมือช่วยให้เขาเข้าใจชีวิตตัวเอง รู้จักเหตุแห่งทุกข์ มากขึ้นเท่าที่พบในกรณีศึกษา ได้แก่ การเห็นทางเลือก การได้พบปะสนทนากับปราชญ์ชาวบ้าน (dialogue) ที่มีวิถีในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และการทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง สอง ต้องมีกลุ่มช่วยสนับสนุน เช่น การรวมซื้อ รวมขาย / ธนาคารข้าว / การมีกลไก กฎระเบียบที่เอื้อให้ปัจเจกแต่ละคนอยู่ได้

¹⁹ เนื่องจากงานศึกษาวิจัยที่ผ่านมาส่วนมากมักให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ที่ระดับกลุ่ม / องค์กร หรือชุมชน จึงอาจจะเลยที่จะสร้างความเข้าใจในระดับปัจเจกบุคคล เหตุที่เป็นเช่นนี้สืบเนื่องมาจากการอบคิของงานด้านวัฒนธรรมชุมชน จะให้ความสำคัญในการดำรงอยู่ของกลุ่ม / ชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยในการผลิต “กติกาการอยู่ร่วมกัน” ของคนในชุมชน และในบทที่ 2 ของรายงานฉบับนี้ก็ยังมีลักษณะเดียวกันนี้ด้วย

2) ปัจเจกชนที่ไม่เคยเจอทางตัน

กลุ่มคนพวกนี้ไม่ได้มีประสบการณ์ตรง เพียงแต่รับรู้ในเรื่องราวเหล่านี้ผ่านการเห็นคนรอบข้างที่ประสบปัญหา ผ่านกระบวนการทำงาน การพูดคุย การศึกษาดูงาน (ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น) ผลก็คือ คนเหล่านี้จะรู้จักตัวเองมากขึ้น มีความปรารถนาตนมากขึ้น กลัวๆ อยู่ว่าจะเจอทางตัน พยายามจะหาจุดด้อยภาพของตนเอง การใช้ชีวิตอาจไม่ได้แตกต่างไปจากเดิมนัก แต่มีความระมัดระวังมากขึ้น

นอกจากนี้กลุ่มคนเหล่านี้ยังพยายามที่จะใช้เทคนิค เครื่องมือ วิธีการสมัยใหม่ เข้ามาจัดการกับปัญหา หรือ ความเสี่ยงบางอย่าง โดยคาดหวังว่า เครื่องมือและเทคนิคเหล่านี้ จะช่วยไม่ให้เจอทางตัน เนื่องจากยังมองว่าปัญหาหรือ ความเสี่ยง เป็นเรื่องที่น่าจะจัดการได้ ทั้งนี้มีเทคนิค หรือ เครื่องมือใน 2 ระดับที่ใช้กันอยู่

ระดับแรก เป็นระดับการจัดการกับตัวเอง เทคนิค เครื่องมือ ที่ใช้ ก็ได้แก่ การพบปะสนทนากับปราชญ์ ชาวบ้าน การทำแผนชีวิต เพื่อให้เห็นสมดุลของรายรับ-รายจ่าย เห็นทุนต่างๆภายในชุมชน

ระดับที่สอง เป็นระดับการจัดการกับภายนอก เทคนิค เครื่องมือ ที่ใช้ ได้แก่ เทคนิคเรื่องของการจัดการเงินทุน เทคนิคการเจรจาต่อรองกับผู้ซื้อคนกลาง เทคนิคทางการตลาด การใช้คอมพิวเตอร์ การใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อสืบค้นราคาสินค้า ทางการเกษตร สภาพดินฟ้าอากาศ หรือ ข้อมูลใหม่ๆ จากทั่วโลก เพื่อควบคุม หรือหลีกเลี่ยงเหตุ ปัจจัยที่จะนำไปสู่ทางตัน

และควรกล่าวไว้ด้วยว่า หน่วยงานที่ทำงานส่งเสริมและนักส่งเสริมจำนวนมาก ก็ให้ความสำคัญค่อนข้างมากกับการจัดการในระดับที่สอง ข้อเท็จจริงอาจสังเกตได้จากความเฟื่องฟูของการเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาการกระบวนการ เทคนิคการประชุมในรูปแบบต่างๆ การยกระดับมาตรฐานสินค้าเพื่อให้ได้การรับรอง และการให้ความสำคัญกับเทคนิคเครื่องมือในระดับที่สองนี้มากเกินไป ก็อาจนำไปสู่ความเข้าใจที่ผิดพลาดได้ง่ายๆ เนื่องจากเรากำลังลดทอนเรื่องที่จะต้องทำ ความเข้าใจมากที่สุด นั่นคือเรื่องของชีวิตตัวเอง (ตามหลักพุทธธรรม) ให้เหลือเพียงแค่การเสริมเทคนิคการจัดการเท่านั้น

เงื่อนไขที่ช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนไปในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

เพื่อให้เห็นว่ามีเงื่อนไขใดบ้างที่จะเอื้อให้คนในชุมชน กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพฤติกรรม ไปในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการเพิ่มในเชิงมูลค่า (Value added) ไม่ใช่การเพิ่มมูลค่า (Volume added) จากกรณีศึกษา ทั้ง 8 ผมเห็นว่าสามารถจำแนกเงื่อนไขที่เอื้อดังนี้

เงื่อนไขที่พอเพียง

ข้อมูลจากกรณีศึกษาทั้ง 8 จะพบว่า เงื่อนไขที่พอเพียงมีอยู่เพียงเงื่อนไขเดียวที่เอื้อให้ปัจเจกชน ปรับเปลี่ยนไปสู่แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง นั่นคือ การเข้าใจในชีวิต เป็นการเข้าใจที่ต้องผ่านประสบการณ์ตรง ความรู้ ความเข้าใจเช่นนี้ ไม่สามารถถ่ายทอดให้กันและกันได้ ประสบการณ์ตรงในที่นี้ คือ ประสบการณ์ความล้มเหลวในชีวิต ไม่มีทางออก ไม่มีทางไป ไม่มีทางเลือกอื่น มีแต่หนีสัน ประสบการณ์เช่นนี้บังคับให้ ปัจเจกชนกลุ่มนี้ต้องเข้าใจสัจจะของชีวิต ขณะเดียวกันก็มีสติ ที่จะ

มีชีวิตที่ยืนบนขาของตัวเองมากขึ้น ส่วนประสบการณ์ที่ทำให้บุคคลสามารถเข้าใจและเห็นแจ้งด้วยตนเองนั้น ในทางศาสนา พุทธ ถือว่าเป็น “ปัญญา” ซึ่งประเด็นนี้จะได้กล่าวถึงในส่วนถัดไป

เงื่อนไขที่จำเป็น

ส่วนเงื่อนไขที่จำเป็นที่เอื้อให้เกิดการปรับเปลี่ยนไปในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ในกรณีศึกษาทั้ง 8 พบว่า มีเงื่อนไขที่จำเป็น 2 ประการได้แก่

- เครื่องมือเพื่อการรู้จักตัวเอง

เครื่องมือที่ว่านี้ พบว่ามีอยู่ 2 ชนิด ได้แก่ 1) การศึกษาดูงาน / การสนทนา กับปราชญ์ชาวบ้าน เครื่องมือชนิดนี้ แม้จะดูว่าเป็นเรื่องพื้นๆ แต่นับว่ามีความสำคัญอย่างมาก เพราะการได้เห็น การได้พูดคุยกับผู้ที่เดินอยู่ในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงนั้น บ่มเป็นเครื่องยืนยันว่าแนวทางนี้เป็นไปได้ นอกจากนี้ยังเป็นเหมือนแรงบันดาลใจที่จะทำตามด้วย 2) แผนชุมชน เครื่องมือชนิดนี้ถูกนำมาใช้ค่อนข้างแพร่หลายในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา โดยมูลนิธิหมู่บ้าน และสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ประโยชน์ของเครื่องมือชนิดนี้มี 2 ประการ ประการแรก ทำให้ผู้ทำเห็นตัวเองชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะข้อมูลเศรษฐกิจ ผ่านตัวเลขรายรับ – รายจ่าย ซึ่งเป็นเรื่องง่ายที่จะทำให้เข้าใจเรื่องหนี้สิน (ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดหนึ่งของความตั้งใจที่เปลี่ยนวิถีคิด) และข้อมูลด้านอื่นๆ ของชุมชน ประการที่สอง ในกระบวนการทำแผนชุมชน เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการทำงานแบบรวมหมู่ ตั้งแต่การคิดออกแบบ แบบสอบถาม การสำรวจข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล กิจกรรมเหล่านี้จะทำให้ “ปัจเจกชน” รู้สึกมีความเป็น “เรา” ในฐานะสมาชิกของชุมชนมากขึ้น มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีตัวตนชัดเจนขึ้น ซึ่งจะทำให้การขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกันของชุมชนมีพลังสร้างสรรค์มากขึ้น

- กลุ่ม และการแทรกแซงของกลุ่ม

กลุ่ม เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นอีกประการหนึ่ง ที่จะช่วยให้ การพึ่งตนเองของปัจเจกแต่ละคนเป็นไปได้ง่ายขึ้น เนื่องจาก โดยธรรมชาติของกลุ่มมักมีจุดมุ่งหมายเพื่อการยึดโยงสมาชิกแต่ละคนให้อยู่รวมกันได้ ดังนั้นกลุ่มมักคิด และผลิตกลไก กฎระเบียบ ข้อตกลง เทคนิคการจัดการ หรือ แนวทางการทำงาน ที่จะเอื้อให้มวลหมู่สมาชิกได้รับประโยชน์จากการมาทำกิจกรรมร่วมกัน (ดูรายละเอียดของกรณีศึกษาในภาคผนวก 1) กิจกรรมหลายๆ อย่างของกลุ่ม อาทิ การรวมซื้อรวมขาย กองทุนสวัสดิการ กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ธนาคารปลา ร้านค้าชุมชน เป็นต้น จึงมักเป็นการแทรกแซงปัจเจกชนให้มีความสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น พึ่งข้างนอกให้น้อยลง และลดความเสี่ยงต่างๆ จากการผลิตให้ได้มากขึ้น

การแทรกแซงโดยการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนั้น หากมองอีกมุมหนึ่ง อาจเข้าใจได้ว่า เนื่องจากกลไกของรัฐที่ทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงยังทำหน้าที่ได้ไม่ดีพอ หรือในบางที่อาจเป็นเพราะกลไกรัฐไม่ได้ทำอะไรเลยกับแนวทางที่จะทำให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยอาจยกเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบความพยายามของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน กับ ของรัฐ ดังนี้

ประเด็น	กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน	รัฐ
ลดรายจ่าย VS เพิ่มรายได้	มุ่งลดรายจ่าย มากกว่า เน้นการเพิ่มรายได้ โดยใช้กิจกรรมร้านค้าชุมชน การรวมซื้อ การทำเกษตรผสมผสาน	นโยบายรัฐนั้นมุ่งส่งเสริมการขายสินค้า / ทรัพยากร / การบริการ จากชุมชน
ลดภาระการเป็นหนี้ VS กระตุ้นการใช้จ่ายด้วยการสร้างหนี้เพิ่มขึ้น	มุ่งลดภาระการกู้ยืมเงินจากภายนอก ลดภาระดอกเบี้ยเงินกู้ โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เข้าแทรกแซง	นโยบายรัฐกระตุ้นให้ชาวบ้านเป็นหนี้มากขึ้น ผ่านการกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้าน และยังเปิดให้ผู้ที่มียาได้ไม่มากนัก มีเครดิตในการใช้จ่ายล่วงหน้าผ่านบัตรเครดิตของสถาบันการเงินต่างๆ
มุ่งการช่วยเหลือกัน VS ตัวใครตัวมัน	มุ่งให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งจะเอื้อให้เกิดการพึ่งพิงอาศัยกันระหว่างคนมีกับคนไม่มี อาทิ กองทุนสวัสดิการ	ขณะที่กองทุนหมู่บ้านบังคับให้เฉพาะปัจเจกบุคคลที่เป็นที่เชื่อถือเท่านั้นเข้าถึงกองทุน ส่วนคนที่ไม่มียาหลักทรัพย์หรือคนจนมากๆ ย่อมถูกกีดกันออกจากกองทุน

อย่างไรก็ตามควรตระหนักไว้ด้วยว่า การแทรกแซงของกลุ่ม หรือองค์กรภายนอกนั้น สามารถส่งผลได้ทั้งในแง่ของการช่วยให้สมาชิกบางคนเกิดความเข้าใจในชีวิตมากขึ้น หรือเป็นผลลบที่ทำให้สมาชิกบางคนขาดความระมัดระวัง และกลับกลายที่จะเสี่ยงมากขึ้นก็ได้ อาทิ การเข้าแทรกแซงของกลุ่มออมทรัพย์ ที่บ้านขาม ที่สามารถเข้ารับซื้อข้าวโพดในแต่ละรอบการผลิตได้ครั้งละร้อยหลายตัน ซึ่งทำให้สมาชิกในชุมชนแต่ละคนสนใจสามารถผลิตข้าวโพดได้อย่างไม่จำกัด

เงื่อนไขที่อาจก่อให้เกิดความสับสน

● ข้อมูลข่าวสาร¹⁹

ข้อมูลคืออำนาจ หรือ ความรู้ คือ อำนาจ เป็นวลีที่ชวนให้คิดฝันว่า หากมีข้อมูลหรือความรู้อยู่ในมือแล้วละก็โอกาสที่จะเป็นฝ่ายเหนือกว่า เป็นฝ่ายที่ได้เปรียบ ย่อมมีอยู่อย่างแน่นอน หลายคนคงคิดเช่นนั้น ขณะที่การขาดข้อมูลข่าวสารถูกมองว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศไทยเผชิญวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 นับตั้งแต่นั้นมา การส่งเสริมเทคโนโลยีสารสนเทศ หรือ ความพยายามที่จะแพร่กระจายข้อมูลเป็นภารกิจที่หน่วยงานราชการเกือบทุกหน่วยงานให้ความสำคัญ แต่ข้อความข้างต้นนี้จะจริงได้ในทุกกรณีหรือไม่ โดยเฉพาะกับชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลออกไป อินเทอร์เน็ตตำบล และเว็บไซต์คือรูปธรรมหนึ่งของความพยายามที่จะทำให้ชาวบ้านเท่าทันข่าวสารข้อมูล หรือสามารถเชื่อมต่อกับโลกภายนอกได้อย่างไม่เสียเปรียบธุรกิจเอกชนอื่นๆ ข้อมูลและความรู้จากภายนอกโดยตัวมันเองแล้ว มีประโยชน์อย่างไม่ต้องสงสัย แต่ 1) ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสาร หรือความรู้ ได้อย่างไร 2) จะเป็นประโยชน์สำหรับการเดินทางเข้าสู่ภายใน เพื่อที่จะ

¹⁹ ดูการให้เหตุผลถึงความสำคัญของข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์ต่อการปรับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่รูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียง ใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2542) "บทบาทของข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมกับ เศรษฐกิจพอเพียง" เอกสารประกอบการสัมมนาประจำปี 2542 เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

เข้าใจตัวเองด้วยหรือไม่ นั่น ข้อสังเกตนี้ยังเป็นข้อที่ต้องสงสัยให้มาก เพราะเงื่อนไขของเรื่องนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในสุญญากาศ แต่เกิดขึ้นในเนื้อของสังคมชนบท ที่ขาดแคลนโอกาสและความสามารถในการจัดการเทคโนโลยีเหล่านี้

- ความสามารถทางการจัดการ

เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอยู่เสมอว่า เป็นประเด็นที่ชาวบ้านขาดแคลนโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำธุรกิจชุมชน ไม่ว่าจะเป็นงานด้านการขาย การวิเคราะห์ตลาด การจัดการทั่วไป การหมุนเวียนเงินทุน งานเอกสารบัญชี งานส่งเสริม เป็นต้น หากมองอย่างตรงไปตรงมาเรื่องเหล่านี้นับว่าเป็นประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้เรียนรู้เทคนิควิธีการต่างๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ก็มีบ่อยครั้งที่ความไม่สำเร็จของธุรกิจของชุมชน ถูกทอนและสื่อให้เข้าใจเพียงว่า ขาดแคลนปัจจัยเหล่านี้เท่านั้น ทั้งๆ ที่ในโลกความเป็นจริง การกระโจนเข้าสู่ตลาด ที่มีการแข่งขันอย่างดุเดือดต่างหาก ที่เป็นอุปสรรคต่อการทำธุรกิจของชุมชน น่าจะยังคงมีปัจจัยเงื่อนไขอีกเป็นจำนวนมากที่ถูกมองว่า เป็นตัวขวางกั้นการขยายตัวของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะหากมองจากจุดยืนของการทำธุรกิจชุมชน หรือวิสาหกิจชุมชน อย่างไรก็ตามในทัศนะของผม สิ่งข้อที่ควรระลึกถึงอยู่เสมอก็คือว่า การมุ่งส่งเสริมการทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มนั้นได้ช่วยทำให้คุณค่าที่เป็นความเข้าใจในชีวิต เพิ่มขึ้นด้วยหรือไม่

ความเข้าใจที่คับแคบ อาจนำไปสู่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน

ผมควรได้นำเสนอประเด็นที่คิดว่า อาจสร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนออกไปในการมองเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยขอตั้งข้อสังเกตจากเอกสารเผยแพร่ของหน่วยงานต่างๆ ที่มักนำเสนอกรณีศึกษา กลุ่มหรือองค์กรที่ประสบผลสำเร็จในด้านการทำธุรกิจสินค้าชุมชนประเภทต่างๆ หรือ การนำเสนอประสบการณ์การอนุรักษ์ป่า กลุ่มออมทรัพย์ การทำการแปรรูปผลิต หรือโรงสีชุมชน เป็นต้น ซึ่งเป็นที่นิยมทำกันมากในปัจจุบัน

ผมเห็นว่า เราชอบที่จะจับภาพนิ่งๆ ของกลุ่มหรือองค์กรที่ประสบความสำเร็จออกมาจาก “ชุมชน” ที่เขาอาศัยอยู่ และทำการวิเคราะห์ แยกแยะ และทำความเข้าใจ ด้วยคำอธิบายผ่านตัวโครงสร้างองค์กรที่มีลำดับชั้น มีอำนาจหน้าที่ มีกฎระเบียบกติกาของกลุ่ม ราวกับว่า ภายใต้โครงสร้าง หน้าที่ หรือ กฎระเบียบและเงื่อนไขเหล่านี้ ได้สะกดให้ภาพของมนุษย์ในฐานะสมาชิกกลุ่มอยู่นิ่งๆ ไร้อำนาจต่อต้าน ไม่มีความคิด หรือเป็นคนดี แต่ในข้อเท็จจริง การวิเคราะห์เช่นนี้อาจมีความคลาดเคลื่อนได้ใน 2 ลักษณะ

ลักษณะที่ 1 การอธิบายในทำนองนี้ ทำให้เห็น กลุ่มหรือองค์กรเป็นเนื้อเดียวกัน ราวกับว่า สมาชิกทุกคนในกลุ่มมีมาตรฐาน มีวิถีคิดเหมือนกันทั้งหมด เช่น ปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่ามีกิจกรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของสมาชิกในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในกลุ่มออมทรัพย์ ร้านค้าชุมชน ร้านลอยฟ้า ธนาคารข้าว ธนาคารปลา เป็นต้น อาจไม่ได้มีความหมายว่า สมาชิกที่ทำกิจกรรมเหล่านี้มีความเข้าใจในชีวิต เข้าใจการพึ่งพาอาศัยกัน หรือมีความเอื้ออาทรสูงมาก เพราะปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นการกระทำผ่านโครงสร้างองค์กร และกติกาองค์กร หรือเป็นกลไกการจัดการของกลุ่มทั้งสิ้น (มีหน้าซ้ำกิจกรรมบางกิจกรรม สมาชิกอาจทำไปเพราะเป็นมองเห็นประโยชน์ของตัวเองเป็นอันดับแรกด้วยซ้ำ) ซึ่งหากเจาะลึกลงไป จะพบว่า มีปัจเจกบุคคลเพียงไม่กี่คนในกลุ่ม ที่มีความเข้าใจถึงระดับเข้าใจในชีวิตตัวเอง ส่วนที่เหลือนั้นก็ยังคงเป็นกลุ่มคนทั่วไปที่ยังไม่ได้ตระหนักถึงเรื่องการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง เพียงแต่เห็นว่าตนเองจะได้ประโยชน์จากการรวมกลุ่มเท่านั้น